

PROTOKOL

2022 | YIL 3 SAYI 2

KARADENİZ TEKNİK
ÜNİVERSİTESİ
STRATEJİK ARAŞTIRMA
MERKEZİ DERGİSİ

Kardeşlikten Düşmanlığa:
Ekonomi ve Ekoloji İlişkisi

**Gamze
UZUN**

Brexit Çerçevesinde İktisadi Birliklerin
Varlığına Dair Görüşler

**Aslıhan
ÖZTÜRK**

Pembe Yakalı İş Gücü

**Ebru
MOĞULKOÇ**

Siber Caydırıcılık:
Devletler Siber Caydırıcılığı Öğrenebilir Mi?

**Kadriye
KOYUNCU**

Osmanlı Şehri'nin Turgut Cansever
Perspektifinden Değerlendirmesi

**Öznur
KÜÇÜKKELEPÇE**

EDİTÖRLER

Dr. Öğr. Üyesi Suna ERSAVAŞ KAVANOZ

Doç. Dr. Abdullah UZUN

EDİTÖR YARDIMCILARI

Öğr. Gör. Fatma NALBANT

Arş. Gör. Nisa ERDEM

Arş. Gör. Tülay DEMİR

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Bünyamin ER (Yönetim Bilişim Sistemleri)

Doç. Dr. İsmail KÖSE (Uluslararası İlişkiler)

Doç. Dr. Umut ÜZAR (İktisat)

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin YADİGAROĞLU (Sosyoloji)

Dr. Öğr. Üyesi Vahit GÜNTAY (Uluslararası İlişkiler)

İLETİŞİM

Karadeniz Teknik Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, No:2-06

Telefon: 04623773227

Faks: +90 462 325 3205 – 325 3185

E-Posta: sam@ktu.edu.tr

Web: www.ktu.edu.tr/sam

Yayın Türü:

Ulusal Süreli

**KARADENİZ TEKNİK
ÜNİVERSİTESİ**

**STRATEJİK
ARAŞTIRMA MERKEZİ**

PROTOKOL DERGİSİ

SAHİBİ

Doç. Dr.
Özgür TÜFEKÇİ

Karadeniz Teknik
Üniversitesi
Stratejik Araştırma
Merkezi Müdürü

KTÜ SAM Protokol Dergisi kamu yönetimi, uluslararası ilişkiler, iktisat, işletme ve sosyoloji başta olmak üzere sosyal bilimler alanında, kısa makalelere yer veren akademik bir dergidir. Kısa makalelerin yanı sıra rapor, derleme, konferans notları, örnek olay, kitap tanıtımı vb. makale dışı yazılara da dergi bünyesinde her sayıda belirli oranda yer verilecektir.

KTÜ SAM Protokol Dergisi Şubat ve Ağustos aylarında olmak üzere yılda iki kez yayımlanır.

Dergide yayımlanan yazılarda belirtilen görüşler yazarlara aittir; Derginin sorumluluğu yoktur.

**KARADENİZ
TEKNİK ÜNİVERSİTESİ**
Stratejik Araştırma Merkezi

SAM

İÇİNDEKİLER

<i>Kısa makale</i>	<i>Kardeşlikten Düşmanlığa: Ekonomi ve Ekoloji İlişkisi</i> <i>Gamze UZUN</i>	6-16
<i>Kısa makale</i>	<i>Brexit Çerçevesinde İktisadi Birliklerin Varlığına Dair Görüşler</i> <i>Aslıhan ÖZTÜRK</i>	18-32
<i>Kısa makale</i>	<i>Pembe Yakalı İş Gücü</i> <i>Ebru MOĞULKOÇ</i>	34-41
<i>Kısa makale</i>	<i>Siber Caydırıcılık: Devletler Siber Caydırıcılığı Öğrenebilir Mi?</i> <i>Kadriye KOYUNCU</i>	43-53
<i>Kısa makale</i>	<i>Osmanlı Şehri'nin Turgut Cansever Perspektifinden Değerlendirmesi</i> <i>Öznur KÜÇÜKKELEPÇE</i>	55-61

PROTOKOL

KARDEŞLİKTE DÜŞMANLIĞA: EKONOMİ VE EKOLOJİ İLİŞKİSİ

Öğr. Gör. Gamze Uzun

Amasya Üniversitesi
gamze.uzun@amasya.edu.tr

ÖZ

Dünya üzerinde afetler her geçen gün artmaktadır. Bu afetler bir taraftan insanın can güvenliğini diğer taraftan ekonomik güvenliğini tehdit etmektedir. Oysa sanayi devrimi sonrası yaşanan kalkınma politikalarında kişinin refahının bu anlamda güvenliğini ancak ekonomik refahla sağlanabileceği öngörülmüştür. Refahın, yaşam kalitesinin ekonomik refaha indirgenmesi kalkınma yaklaşımında doğaya verilen zarar görmezden gelinmiştir. Bugün gelinen noktada kalkınma uğruna görmezden gelinen ekolojik bozulmanın insanın refahı için en büyük tehdit olduğu ortaya çıkmıştır. Ekolojik olarak rasyonel olmayanın ekonomik olarak da rasyonel olmadığı, modern insan tarafından zıt kutuplara yerleştirilen ekonomi ve ekolojinin esasında bir bütün, yaşam kalitesinin en temelde ekonomik değil ekolojik bir niteliğe sahip olduğu ve ekolojik güvenlik sağlanmadan ekonomik güvenliğin sağlanamayacağı gözler önüne serilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomi, Ekoloji, Ekolojik Kriz

Giriş

21. Yüzyılın en önemli sorunu hiç kuşkusuz ekolojik krizdir. İnsanın yeryüzünde var olduğu günden bu yana çevresini kendisi için dönüştürdüğü ve bunun da doğada bir bozulmaya neden olduğu bilinmektedir. Ancak insanın var olduğu sürece doğa ile etkileşiminin sona ermeyeceği ve yaşamını sürdürmesi için doğaya müdahale etmesi gerekliliği bir gerçekliktir. Dolayısıyla burada belirleyici olan şey müdahale değil bunun ölçüsüdür. Özellikle 1970'li yıllarda yaşanan petrol krizi, kaynak kıtlığı, ozon tabakasının incelmeye başlaması, kaynak tükenmesi ve bozulması gibi çevresel sorunların ciddi boyutlara ulaşarak doğadaki canlıları tehdit etme noktasına gelmesi tüm gözlerin ekolojik bozulmaya literatürdeki yaygın kullanımı ile çevre sorunlarına çevrilmesini sağlamıştır. 1972 yılında İtalya'nın Roma Kentinin sanayi ve iş adamlarınca kurulan Roma Kulübü Büyümenin Sınırları adlı bir rapor yayınlamıştır. Rapor nüfus-beslenme-enerji-hammadde ve kirlenme olmak üzere beş değişken arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Rapora göre, nüfus artışı ve sanayileşme mevcut hızıyla devam ederse dünya üzerindeki canlı yaşamı 150 yıl sonra son bulacaktır. Raporun çözümü büyümenin sıfırlanmasıdır.

Ya ekoloji ya ekonomi anlayışı ile ortaya konan çözüm stratejisi ile birlikte ekonomi ve ekoloji birbirlerine düşman iki taraf olarak kavgaya tutuşturulmuşlardır. Öyle ki bu durum çevre politikaları konusunda gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki tartışmalardan birisidir. Ancak esasında ekonomi ve ekoloji bir bütündür ve ekolojik olarak rasyonel olmayan bir politika ekonomik olarak da rasyonel değildir. Ekonomi ve ekoloji arasında yaratılan bu karşıtlık insanın bir üretimidir. Bununla birlikte bu karşıtlığın en temelinde insanın çıkarını her şeyin üstünde tutan, doğada yaşanan tahribatı insana dışsal bir şekilde tanımlayan 'çevre' ve 'çevre sorunları' yaklaşımı vardır.

Çalışmada ekonomi ve ekolojinin birbirleri ile düşman olmadıkları aksine bunun bizzat insan eliyle var edilen bir 'suni' durum olduğu iktisadi yaklaşımların değişimi üzerinden ele alınmaktadır. Bununla birlikte söz konusu değişim açıklanmadan önce doğru kavram seçimi ve doğru tanımlamanın doğru çözümün anahtarı olduğu yaklaşımından hareketle çevre ve ekoloji kavramlarının arasındaki fark ortaya konulmaktadır.

1. Çevre Mi Ekoloji Mi?

Bir olgunun, olayın ya da sorunun çözümlenebilmesi ancak doğru tanımlanması ile mümkündür. Doğru tanı ise ancak doğru kavramın kullanılması ile mümkündür. İnsan ve doğa ilişkisi ve bu ilişkide ortaya çıkan sorunların doğru şekilde anlaşılabilmesi de ancak doğru kavramla tanımlanması ile mümkündür. İnsan müdahalesi sonrasında doğada meydana gelen olumsuz değişiklikler genellikle çevre sorunları olarak tanımlanmaktadır. Söz konusu tanımlamada kullanılan "çevre" kavramı sorunlara içerdiği anlam çerçevesinde çözümler getirmektedir. Ancak "çevre" anlamı üzerine kurulu olan çözüm önerileri ve bunların yetersizliği kavramın doğru seçilmediğini göstermektedir.

Çevre mi, ekoloji mi sorusunun cevabını bulmak ve hangi kavramın daha "iyi" olduğunu anlamak için ilk etapta kavramların terimsel anlamlarına bakmamız gerekmektedir. Çevre (eviron) kelimesi, *halkalamak; çevrelemek; kuşatmak; sarmak, bir şeyin çevresinde dolanmak, bir yerin çevresinde gezmek* anlamına gelmektedir. Eco kelimesinin kökeni oiko- kelimesidir. Yunanca oiko- bir ön ektir. Bu da Yunanca'da "Ev" anlamına gelen "oikos"dan gelmektedir. Oiko- eki yer(alan), çevre, ev-içi ilişkiler anlamını katar. Ecology kelimesi eco ve logy kelimelerinin birleştirilmesinden oluşan bir isim olup; "canlılarla çevreleri arasındaki karşılıklı ilişkilerle ilgilenen bir canlı bilim kolu, canlılar ve çevreleri arasındaki karşılıklı ilişkilerin tamamı". Örneğin, bir bitkinin ekolojisi, bir çiçeğin ekolojisi anlamlarına sahiptir. Genel bir ifade ile ekoloji,

herhangi bir canlı veya canlı toplulukları esas alınırken, *çevrebilimi* ise insanı merkez almaktadır. Bu bağlamda ekolojide çölde yaşayan canlılar insan ile herhangi bir ilişkisi/etkisi olsun olmasın çalışma konusu olabilirken, bu konu insanla doğrudan ilgili olmadığı sürece *çevre bilimi* için çalışma konusu olmamaktadır (Sevgi, 2015).

Kelime kökeni olarak içinde yaşanılan, "insanın içinde varlık kazandığı ve bir parçasını oluşturduğu doğal ortamla yani duvarlı duvarsız her türlü ev ile olan ilişkilerini" ifade eden "ekoloji" yani hane tanımlaması ile (Cangızbay, 2013) bir şeyin yakını, dolayı, etrafı, periferisini ifade eden "çevre" (www.tdk.gov.tr, 2022) tanımlamalarının anlamsal farklılıkları doğal sonuçlarına da yansımaktadır. Çevre; bir organizmanın yaşama ve gelişmesini tüm dış şart ve faktörleri ifade ederken (Görmez, 2003: 15) ekoloji ev içi ilişkileri ifade etmektedir. "Merkez ve merkezde olmama" esası üzerine kurulu olan çevre çevrelediğine nüfuz edemez, onun karşısındadır, ona dışsaldır (Cangızbay, 2013).

Oysa ekoloji insan ile onun çevresi arasındaki bütünlüğe, organik ilişkiye işaret etmektedir. İnsana dışsal olarak tanımlanan çevre ile ekolojinin "insanın da bir parçasını oluşturduğu doğa-ev" kavramlaştırması arasında öze ilişkin bir farklılık söz konusudur. Bu bir tanım farklılığını aşan doğaya bakıştaki ayrılığa tekabül eden derin bir farklılıktır. İnsan doğa ilişkisini, insanın evi ile olan ilişkisi bağlamında ele alan ekoloji insan-doğa ilişkisini yarara dayalı bir ilişki olmaktan çıkararak ahlaki boyutları olan bir sorumluluk ilişkisine dönüştürmektedir. Çevre tanımlaması ise; insanın yararı için doğaya her türlü müdahaleye izin vermekte, meşruiyet kazandırmaktadır. Çevre kavramı nasıl ki doğayı insan dışsal bir biçimde tanımlıyorsa çevre sorunları kavramlaştırması da insanın doğa ile alışverişinde ortaya çıkan sorunların insana dışsallığını çağrıştırmaktadır. Çevre sorunu kavramı çevrenin/doğanın insan müdahalesinden bağımsız olarak birtakım sorunlara sahip olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Oysa kendi içerisinde mükemmel bir uyum ve dengeye sahip olan doğanın "dış" müdahale olmaksızın sorunlu olması mümkün değildir. Eğer bugün doğaya ilişkin yaşanan sorunların esaslı ortaya konacaksa, "çevre sorunlarından" değil sanayi toplumunun "ekolojik bunalımından" söz edilmelidir (Önder, 2003: 7).

2. Ekonomi ve Ekoloji İlişkisi

Ekolojik problemlerin ilişkili olduğu temel unsurlardan en önemlisi hiç kuşkusuz iktisadi yapıdır. Ekonomi sözcüğü ekoloji sözcüğü ile aynı kökenden olup Yunanca ev (oikos) ve yönetim (nomicus) sözcüklerinin bileşimidir. Canlıların konutu doğadaki fiziksel çevre olduğundan dolayı ekoloji aynı

zamanda doğanın ekonomisiyle ilgili bilgileri de içermektedir (Çepel, 1992: 13). Buna göre ekonomi, evin (yaşanılan yerin) işlerinin yürütülmesini ifade etmektedir (Odum & Barret, 2008: 2).

Kardeş iki kavram olan ekoloji ve ekonomi günümüzde aralarında tercih yapılması gereken, birbirlerine zıt iki kutup olarak konumlandırılmaktadırlar. Kavram seçimi bu kopuşu en net şekilde ortaya koyan göstergelerden birisidir. Nitekim ekoloji terimi yerine çevre kelimesinin yeğlenmesi, ekonomiyi tüm olgulardan üstün tutan endüstriyalist bir yaklaşımın yansımasıdır ve çevre kavramını kullanan bilim insanlarındaki insan-merkezci mantığın da bir izdüşümüdür (Çalgüner, 2003: 8-9). Dolayısıyla ekonomi ve ekoloji arasında “var olan” gerilimin kaynağı ekonomi değil ekonomik faaliyetin amacı bu bağlamda iktisadi anlayıştır. Kuşkusuz ki bu zıtlığın temeli dünyanın “ev” olmaktan çıkıp makineye dönüşmesine dayanmaktadır. İktisat, kültürel, siyasal, ekolojik, faktörlerden bağımsız değildir. Taraflar birbirlerini karşılıklı olarak biçimlendirmektedirler. Bu bağlamda ekolojik dengede meydana gelen değişim aynı zamanda iktisadi anlayışta meydana gelen değişimin bir tezahürüdür (Barnett, 2020: 23).

Her toplumsal yapı kendisine özgü bir iktisadi düşünme sistemine sahiptir. Üretim, tüketim, mübadele ve bölüşümle ilgili meseleler her çağda vardır. İktisadi yapının amaçları ve ilkeleri dönemin inançlarına, örf ve adetlerine göre belirlenmektedir (Kazgan, 1974: 33). Rönesans öncesi dönemde insan ve doğa ilişkisi ilahi temelli bir ahlaki öğretiye dayanmaktadır. Aynı durum iktisadi yapı için de geçerlidir ve Rönesans öncesi dönemde iktisadi yapı maddi kaygılardan uzak, daha çok tanrının rızasını kazanmak, diğer insanların haklarını korumak anlayış üzerine kuruludur, ekonomik faaliyetler genel olarak evin ihtiyaçlarının karşılanması ölçüsünde yürütülmektedir. Bu nedenle ekonomi ve ekoloji bir çatışma içerisinde değildir. Bu dönemde de işletmelerin varoluş sebebi kar kavramı olmakla birlikte, bu tek belirleyici unsur kar değildir. Rönesans ve Orta Çağ’ın dünyadan el ayak çekme anlayışının terk edilmesiyle birlikte yeni dönemin ideal insanı artık, başarıya inanan ve hayatı bir yarış olarak gören, evin, eşyanın ve dükkânın bir ihtiyaç olduğunu düşünen bir adamdır. Bu bakımdan Rönesans ile kültürel alanda başlayan değişim süreci toplumsal olduğu kadar aynı zamanda ekonomik bir dönüşümdür. Diğer taraftan esasında Rönesans’ın kendisi pek çok ekonomik gelişmenin- kentlerin büyümesi, tarımın yaygınlaşması, coğrafi keşifleri gibi- bir ürünüdür (Watson, 2020: 564).

Rönesans döneminde gelişen ticaretle birlikte sigortacılık faaliyetlerinin başlaması, bankacılık sektörü, düzenli sermaye birikiminin ortaya çıkması, işletme yönetiminin sermaye ve iş

gücünden ayrılması, kredi kullanımlarının artması, piyasayı genişletmeye yönelik çabalar, ticari becerileri eğitmeye yönelik girişimler, iktisadi yapıda meydana gelen değişim hareketleridir. Kapitalizmin ilk adımları olarak nitelendirilebilecek söz konusu değişim hareketleri üzerine kurulu bu yeni iktisadi modelin adı merkantilizmdir (Watson, 2020: 560). Merkantilizm, iktisadi düşüncenin Orta Çağ kilise doktrininden ayrılması, teolojiden bağımsızlaşması aşamasıdır ve merkezinde sanayi kapitalizminin öncüsü olan ticari kapitalizm vardır (Kazgan, 1974: 34). Genel ifadeyle Merkantilizm zenginlik ya da büyümenin sahip olunan değerli madenler ilgi olduğunu savunan iktisadi yaklaşımdır. 18. yüzyılın ortalarına kadar hâkim olan Merkantilist düşünceye göre; devletin gücü sahip olduğu değerli maden miktarı ile orantılıdır ve devlet ne kadar çok değerli madene sahip olursa o kadar güçlüdür. Bu nedenle bütün politikalar devletin büyümesi, yani değerli madenlerinin (altın-gümüş) artırılması amacına dayanmaktadır. Devletin sahip olduğu değerli madenlerin arttırılması içinse, ülke içerisinde sanayileşmeye öncelik verilirken, dışarıda korumacılık ve sömürgecilik esas olmalıdır (Berber, 2011: 44-45). İktisadi düşüncüyü biçimlendiren bu ilkeler kuşkusuz ki insan-doğa ilişkisini de biçimlendirmektedir.

Merkantilizmin gelişmesi insan-doğa ilişkileri bakımından önemli dönüm noktalarından birisi olmuştur. Coğrafi keşifler ile farkına varılan değerlerin bir yerden bir yere taşınabilmesi durumu, Merkantilizm ile ekonomi politikası haline dönüşmüştür. İlk etapta altın gümüş gibi değerli madenler taşınırken daha sonra onların yerini tarım ürünleri almış, günümüzde ise bu durum taşınan doğal varlık sömürüsü ve biyo-kaçakçılığa dönüşmüştür. Bu bakımdan Merkantilizm ekolojik ele geçirme mantığını geliştirmiştir. Ekolojik ele geçirme bir yandan doğal kaynağın sömürülmesi yoluyla ekosistem üzerinde bozulmaya neden olurken diğer taraftan sürekli büyüme esasına dayanan kapitalizme zemin hazırlamış ve ekolojik düzeni olumsuz etkilemiştir (Birdişli, 2014: 30, Foster, 1999: 58). Merkantilizm ile başlayan iktisadi yapının ekolojik düzen üzerindeki olumsuz etkisi süreç içerisinde biçim değiştirmiş ancak artarak devam etmiştir.

Merkantilizm eleştirisi olarak ortaya çıkan Fizyokrasi de bu etkinin sürmesine neden olmuştur. Merkantilizmin kontrolcü sisteminin çiftçiler üzerinde yarattığı baskıyı eleştiren ve tabii düzen anlayıştan hareket eden Fizyokrasi (Kazgan, 1974: 65), sanayi ve ticaret sektörü yerine büyümenin temel unsuru olarak tarımı kabul etmektedir. Fizyokratlar için tarım diğer her türlü ekonomik faaliyetlerden üstündür, çünkü onlara gör toprağa atılan her bir tohum binlerce karşılığıyla ekonomiye

geri dönmektedir ve artık ürün ancak tarımla elde edilebilir. Doğal denge fizik yasalarıyla sağlandığı görüşünü benimseyen Fizyokratlar, evrenin işleyişinin doğanın hâkimiyetinde olduğunu ve ona müdahale edilmemesi gerektiğini savunmaktadırlar. Herhangi bir müdahalede bulunulmaz ise dünyada her şey kendi dengesini bulur yaklaşımını benimseyen iktisadi sürecin de bu mekanik denge kanunlarına göre işlediğini savunan Fizyokratlara göre akıllı birey kendi çıkarlarını maksimize etmek için çabalayandır. Doğal denge haline ne kadar az müdahale edilirse, toplum ne kadar bu doğal dengeyle uyumlu olursa refah artışı o kadar kolay olur. Nitekim mekanik doğa yasaları toplumsal refahı artıran söz konusu dengeyi zaten sağlamaktadır (Eren, 2015: 8; Berber, 2011: 46; Kazgan, 1974: 53).

Doğal denge halini refahın ve mutluluğun kaynağı olarak gören Fizyokrasi her ne kadar tarımı, doğayı önemsemiş ve insanı doğanın bir parçası olarak görmüş olsa da ekolojik bozulmanın sürdürülmesine sebebiyet vermiştir. Her şeyden önce Fizyokrasi tarımı sadece ürün yaratma aracı olarak kabul etmiştir. Bu bağlamda Fizyokrasi sadece üretim aracını değiştirmiş ve Merkantilizmin ticari kapitalizminin yerine tarımsal kapitalizmi koymuştur (Seymen, 2013: 5). Dolayısıyla Fizyokrasi düşüncesinde doğanın değeri, herhangi bir ahlaki veya özdeğer ilkesi üzerine kurulmamıştır. Diğer taraftan fizik yasaları üzerine kurulu doğanın dengesine müdahale edilmemesi gerektiği anlayışı, kendisinden sonraki "bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" düşüncesini etkilemiş ve Fizyokrasi, bilerek ya da bilmeyerek doğaya en çok zarar veren klasik iktisadi anlayışın temelini oluşturmuştur (Görmez, 2003: 35).

Doğaya en çok zararı veren, ekolojik tahribatı zirveye çıkaran klasik iktisadi anlayış 17. yüzyılda Merkantilizm ve Fizyokrasinin oluşturduğu birikimin bilimsel bilgi yoluyla doğaya hakim olma düşüncesi ile birleşmesiyle ortaya çıkmıştır. Aydınlanma dönemi iktisadi, büyüme iktisadi ya da klasik iktisadi yaklaşım olarak ifade edilen bu yaklaşım; sermaye birikimi, ticaret, iş bölümü, uzmanlaşma, nüfus artışı, görünmez el dengesi bileşenleri üzerine kurulmuştur. Mümkün olduğu kadar servet edinmeyi ve ne pahasına olursa olsun büyümeyi esas alan klasik iktisadi yaklaşım, büyümenin temel unsurunun sermaye birikimi olduğunu, sermaye birikiminin ise, ancak kar ve tasarrufla sağlanabileceğini savunmuş, doğal kaynakları sınırsız olarak kabul etmiştir (Berber, 2011: 48-49; Görmez, 2003: 35).

Doğal kaynakları sınırsız kabul eden, kar ve büyüme odaklı olan, üretim modeli olarak sanayi üretimini benimseyen klasik iktisadi yaklaşımın sermayenin yönünü ticaretten sanayiye çevirdiği, sürekli büyümek için sürekli üretim ilkesinin

sanayileşme ile hayata geçirildiği, serbest piyasa ekonomisinin egemen olduğu, söz konusu ekonomik işleyişe müdahalenin en aza indirildiği bu dönem, doğa üzerindeki baskının en fazla arttığı dönemdir.

Sanayi üretimine dayalı Klasik iktisadın doğa üzerindeki baskıyı arttıran nedenlerden birincisi, doğal kaynakların sınırsız olarak kabul edilmesidir. Sınırsız olduğu düşünülen doğal kaynaklar klasik iktisadi model için üretimin “serbest mali”dir. Maliyetsiz bir meta olan bu malların karın maksimizasyonu için sınırsızca kullanılıp, sömürülmelerinde herhangi bir sakınca yoktur (Görmez, 2003: 34). Klasik iktisadın doğa üzerindeki tahribatını arttıran en önemli kavramlarından/sonuçlarından birisi de ekonomik insan (homo economicus) varsayımdır. Bilindiği gibi modernizmin insan tasavvuru, akli her şeyin üstünde tutan, “rasyonel/akılcı” davranan insan esasına dayanmaktadır. Akılcı olmaktan kasıt ise, kendi içerisinde bir tutarlılığa sahip ve hep daha fazlasını isteyen davranışlar sergilemesidir (Terzi, 2013: 89).

Bu bağlamda ekonomik insan, tüketici olarak fayda maksimizasyonu; üretici olarak kar maksimizasyonu peşinde koşan ‘rasyonel insanı’ tanımlamaktadır (Akyıldız, 2008: 30). O sadece kendi faydasını düşünür ve bunu yaparken herhangi -ahlaki, dini vs.- bir şeyden etkilenmez. Buna göre, ekonomik insanın evini satması ile böbreğini satması aynı şeydir ve aynı derecede rasyoneldir. Keza bunun gibi, kalkınmak için doğanın tahrip edilmesi veya gelişmiş ülkelerin kirliliklerini az gelişmiş ülkelere satması da aynı şekilde rasyonel bir karardır (İnsel, 2012: 36).

Klasik iktisadın ‘rasyonel insanı’ faydasını maksimize ederken doğal kaynakları yok edeceğini düşünmemektedir. Nitekim A. Smith, D. Ricardo gibi klasik iktisatçılar iktisadi büyümenin özel mülkiyete konu edilmeyen, herhangi bir fiyat biçilmeyen doğal kaynaklar üzerindeki etkilerini göz ardı etmektedirler (Dura, 2012). Oysa her kıt malın bir bedeli olmak zorundadır. Günümüzde toprağın, suyun, havanın (www.cevrehaber.com, www.haberler.com, 2022) biyolojik çeşitliliğin bir sınırı olduğu ve tükenemediği tüm dünyaca kabul edildiği için her birinin bir fiyatı bulunmaktadır. Fiyatı olmayan herhangi bir doğal kaynak bulunmamaktadır.

Genel olarak değerlendirildiğinde; Merkantilizm ile başlayan Aydınlanma Dönemi ile zirve noktasına ulaşan, küreselleşme ile birlikte tüm dünyaya hâkim olan ve ekoloji ile ayrı saflarda yer alan ekonomi yaklaşımının temel eksikliği; tabiat faktörünü sadece miktar, kalite ve teknolojik elverişlilik yönünden kavramlaştırması, doğal kaynaklar kavramını “tabii denge” unsuruna dayandırmadan ele almasıdır. Bu durum

büyük tehlikelerle karşı karşıya bırakan ekolojik sorunlarının sebebidir (Dura, 2012). Oysa Smithçi felsefede ve Ulusların Zenginliği'nde asıl olan insanın insanla ve tabiatla ilişkisidir. Diğer ilişkiler birer araçtır. İnsanın tabiat ile olan ilişkisinde dengeyi, bu bağlamda tabiatın alınabileceklerinin sınırına gelindiğinde kaynağın sürdürülebilirliğini sağlayacak olan şey, insanın eylemlerinin aklın ötesinde ahlaki bir sorumluluğa dayanmasıdır (Sarfati, 2012: 93). Başlangıçta ifade edildiği gibi ekonomi kelimesi de bunu ifade etmektedir. Ev idaresi anlamındaki ekonomi, dönemin toplumsal yapısının ve insan anlayışının bir sonucu olarak tutumlu, idareli olma ve hane ölçeğinde ihtiyaçların karşılanması ifade etmektedir. İdareli ve tutumlu olma, hane içindekilere saygılı olmayı içeren ahlaki bir nitelik de taşımaktadır (Kocakaplan, 2016: 24). Ahlaki boyutları olan bir ilişkide tahakkümden ziyade uyum esastır. Oysa bireyin kendi faydasını her şeyden üstün tuttuğu bir teoride ahlaki olana yer yoktur.

Ernst Friedrich Schumacher "Küçük Güzeldir" (1973) isimli kitabında, modern çağın en büyük yanlısının "üretim sorununun" çözüldüğüne dair düşüncesi olduğunu dile getirmektedir. Çünkü bugüne kadar maliyeti olmadığı için sermaye olarak görülmeyen doğal kaynaklar artık tükenmek üzeredir ve insanoğlu henüz birincil kaynak üretecek durumda değildir. Ona göre üretim sorunu sürdürülebilirlik ile çözümlenebilir bu da ancak sınırlı bir büyüme ile mümkündür. Sınırlı büyüme ise, küçük ölçekli bir ekonomik modelle mümkündür. Küçük ölçekli üretim modeli, sermayenin piyasa içerisinde aktif kullanımını sağlaması, böylece ekonomik faaliyetlerin sadece belli bölgelerde yoğunlaşmasını engellemesi, kirliliğinde küçük olması, insanı sınırsız büyüme olma hırsından uzak tutması gibi nedenlerden dolayı doğayla da daha uyumludur. Barış ya da refah ancak; az çok herkesin erişebileceği, küçük ölçeklerde uygulanmaya elverişli, insanın yaratıcılık gereksinimiyle bağdaşır yöntem ve araçlarla mümkündür. Bu nedenle ekolojik sorunların çözümünü için kapitalizmin sınırsız büyüme ilkesine üzerine kurulu büyük ölçekli üretim modeli terk edilmelidir.

Ekolojik olarak akla uygun olmayan şey esasında ekonomik olarak da rasyonel değildir. Bu durum doğal kaynaklarda olduğu gibi kendisini zaman içerisinde göstermektedir. Bu nedenle ekolojik koşulların ekonomik faaliyetlerin temel ilkeleri olarak kabul edilmesi gerekmektedir. Yaşanabilir bir toplum, ancak daha az tüketim ile mümkündür. Dünyanın ayakta kalması sanayi toplumundaki tüketim alışkanlıklarının kökten değiştirilmesine bağlıdır. Yatırım ekonomisinin büyümesine değil küçülmesine hizmet edilmeli ve gerçek ihtiyaçların ne olduğuna dair kültürel değişim yaşanmalı,

doğaya karşı ekolojik açıdan rasyonel bir tavır geliştirilmelidir (Gorz, 1993: 63-64; Kovel, 2004: 153, 185).

Sonuç

Bugün dünya üzerinde büyük bir kriz yaşanmaktadır ve dünyanın güvenliğinin nasıl sağlanacağı sorusu tüm kesimlerce tartışılmaktadır. Yeryüzü tarihsel süreç içerisinde evrimsel olarak değişirken bu değişim son yüzyılda hızlanmış ve olağan akışının dışına çıkmıştır. Değişim hızında yaşanan olağan dışılık sorunlara neden olmuştur. Söz konusu değişim hızını arttıran, dünya ekosisteminin yapısını bozan şey sürekli büyümek üzerine kurulu olan iktisadi anlayıştır.

Özellikle küreselleşme ile birlikte artan ekonomik ilişkilerle ilişki ağları gelişip mekansal sınırları kaldırırken kişileri, toplumları, devletleri birbirine bağımlı kılmaktadır. Bununla birlikte söz konusu bağımlılık/müştereklik yaşanan mekân ya da ekonomik ve siyasi politikalarla ile sınırlı değildir. İnsanlar, toplumlar yalnızca siyasi ve ekonomik sistemler aracılığıyla değil aynı zamanda biyosferin yaşam destek sistemleriyle de birbirlerine bağlıdır. Yeryüzü mikroorganizmalardan hayvanlara, hayvanlardan bitkilere pek çok canlı türünün oluşturduğu bir ekosistemdir ve bu ekosistem kendi içerisinde bir dengeye sahiptir. Bu sistemin bir parçası olan insan diğer türlere göre sisteme en son eklenen üyelerden biridir. Bununla birlikte ekosisteme sonradan eklenmesine rağmen bugün insan bu ekosistemin başat aktörüdür ve yaşanan değişim onun “eseridir”. Nitekim günümüz uygarlığının temeli, insanın doğayı kendi çıkarı için dönüştürmesidir. Bununla birlikte insan bu değişim sürecini sağlıklı işletmemiş, her adımında ekolojik bozulmaya neden olmuştur.

İnsanın kendisini yeryüzünün egemeni olarak görmediği, kendisini tanrı ile yeryüzü arasında bir aracı olarak konumlandığı, doğayı kendi yaşamı için dönüştürürken ahlaki değerleri referans aldığı, sadece geçimini sağlayacak kadar doğaya müdahale ettiği, iktisadi faaliyetlerin temel amacı ‘evin yönetimi’ olduğu İlk ve Orta Çağ’da insan eylemlerinin yarattığı kırılganlık, doğa tarafından denetlenmiş ve olumsuz etkileri giderilmiştir. Ancak ahlaki öğretinin yerini egemen olma isteğinin aldığı, insanın yeryüzündeki konumunun aracı olmaktan üstün olmaya dönüştüğü, iktisadi faaliyetin her gün daha fazla zengin olma çabasını esas aldığı modern dönemde yaşanan dönüşüm doğanın taşıma ve denetleme kapasitesini aşmış ve insanın yaşamını bir tehdit eden bir unsur haline gelmiştir.

İnsanlar, toplumlar yalnızca siyasi ve ekonomik sistemler aracılığıyla değil aynı zamanda biyosferin yaşam destek sistemleriyle de birbirlerine bağlıdır. Bu bağlamda dünya

üzerinde herkes diğerinin arka bahçesinde yer almaktadır. Herkesin diğerinin arka bahçesinde yer aldığı günümüz dünyasında insanın refahı ancak ekosistemi merkeze alan, evin ekonomisi anlayışını benimseyen bir ekonomik model ile mümkündür. Bu nedenle ekonomi ve ekoloji arasında yaratılan suni düşmanlığın önce söylemsel düzeyde daha sonra uygulamalarda ortadan kaldırılması gerekmektedir.

Kaynakça

- Akyıldız, H. (2008). Tartışılan boyutlarıyla homo ekonomikus. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2), 29-40. http://evreninsirlari.net/dosyalar/151_s08_02.pdf (08.10.2019).
- Berber, M. (2011). *İktisadi büyüme ve kalkınma*. Derya Kitabevi.
- Cangızbay, K. (1989). Habeas Corpus“tan Habeas Oikos“a veya ekolojizmin zorunlu güzergahı. *Türkiye Günlüğü*, s.3
- Çalgüner, T. (2003). “Çevre” mi “ekoloji” mi?. Nobel Yayın Dağıtım.
- Çepel, N. (1992). *Doğa çevre ekoloji ve insanlığın ekolojik sorunları*. Altın Kitaplar Yayınevi.
- Çevre Haber (2019, Kasım 17). *Hangi ülkede temiz hava parayla satılıyor?*. <https://www.cevrehaber.com.tr/dunya/hangi-ulkede-temiz-hava-parayla-satiliyor-h1949.html>
- Dura, C. (2012). Çevre sorunları ve ekonomi. <https://www.cihandura.com/tr/makale/cevre-sorunlari-ve-ekonomi>
- Dünya Sağlık Örgütü, (2015, Aralık 15). *Çin’de şişeyle ithal edilen “temiz hava” yok satıyor*, <https://www.haberler.com/cin-de-siseyle-ithal-edilen-temiz-hava-yok-satiyor-7970244-haberi/>
- Eren, G. (2015). Tarımsal kapitalizm: Fizyokrazi. *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 6-23. http://asbd.atilim.edu.tr/shares/sbedergi/files/G_Eren.pdf (14.03.2019).
- Foster, B. J. (1999). *Savunmasız gezegen* (Çev. Hasan Ünder). Epos Yayınevi.
- Gorz, A. (1993). *Kapitalizm, sosyalizm, ekoloji* (Çev. Işık Ergüden). Ayrıntı Yayınları.
- Görmez, K. (2003). *Çevre sorunları ve Türkiye*. Gazi Kitabevi.
- İnsel, A. (2012). *İktisadi aklın eleştirisi*. Birikim Yayınları.

- Kazgan, G. (1974). *İktisadi düşünce veya politik iktisadın evrimi*. Bilgi Yayınevi.
- Kocakaplan, Ç. S. (2016). Homoekonomikus'un gerçekliğini sorgulamak: Türk atasözlerinde insan manzaraları. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(12), 19-38. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/528732> (11.12.2019).
- Kovel, J. (2004). *Doğanın düşmanı* (Çev. Gürol Koca). Metis Yayınları.
- Odum, P. E. ve Barret, W. G. (2008). *Ekolojinin temel ilkeleri* (Çev. Kani Işık). Palme Yayıncılık.
- Önder, T. (2003). *Ekoloji, toplum ve siyaset*. Odak Yayınevi.
- Sarfati, M. (2012). Smith –Spinoza ve iktisat teorisinin kısa bir eleştirisi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 4(2), 89-98. www.sobiad.org/ejournals/dergi_ebd/arsiv/2012_2/metin_sarfati.pdf (20.12.2019).
- Schumacher, E. F. (2015). *Küçük güzeldir* (Çev. Osman Çetin Deniztekin). Varlık Yayınları.
- Sevgi, O. (2015). Ecology teriminin Türkçe karşılıkları üzerine bir değerlendirme. *Avrasya Terim Dergisi*, 3 (1), 27 – 46. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/59848> (15.10.2019).
- Seymen, D. (2013). Merkantalizm-fizyokrazi. <http://kisi.deu.edu.tr//dilek.seymen/Merkantalizm-Fizyokrazi%20%5bUyumluluk%20Modu%5d.pdf> (11.01.2020).
- Terzi, A. (2013). Sosyal sorumluluk açısından çevre muhasebesi ve çevre muhasebesine homo ekonomikus bir bakış. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 86-91. <https://arastirmax.com/en/system/files/dergiler/260420/makaleler/4/7/arastirmax-sosyal-sorumluluk-acisindan-cevre-muhasebesi-cevre-muhasebesine-homo-ekonomikus-bir-bakis.pdf> (20.01.2020).
- Watson, P. (2020). *Fikirler tarihi, ateşten Freuda* (Çev. Kemal Atakay vd.). 7. Baskı. Yapı Kredi Yayınları.

PROTOKOL

BREXIT ÇERÇEVESİNDE İKTİSADİ BİRLİKLERİN VARLIĞINA DAİR GÖRÜŞLER

Yüksek Lisans Öğrencisi Aslıhan ÖZTÜRK

Artvin Çoruh Üniversitesi
asliozturk08@gmail.com

ÖZ

Ekonomi tarihinde Brexit, Avrupa Birliği ile İngiltere arasında ekonomik ve siyasi yönden önemli etkileri ve sonuçları olan sancılı bir süreçtir. Bu sürecin sonunda İngiltere ve Avrupa Birliği arasında yapılan STA (Serbest Ticaret Antlaşması) taraflar açısından ekonomik korunmayı sağlarken aynı zamanda Avrupa ülkelerinde şüphe oluşması anlamına gelen Euroscepticism'in oluşmasına neden olmuştur. Bunun en önemli göstergelerinden biri de parasal birlik anlamına gelen Eurozone ve kişilerin serbest dolaşımına imkân sağlayan Schengen bölgesi dışında kalmayı tercih etmesidir. İngiltere'nin Avrupa Birliği'ne verdiği az katkı görmesi, Doğu Genişleme Turu kapsamında çalışma izni gerek olmadan oluşturulan dolaşım hakkının ülkenin iş fırsatlarını azalttığı düşüncesini doğurmuştur. Bunun sonucunda ülkede Avrupa Birliği düşmanlığı ile ırkçılık söylemleri oluşmuştur. Brexit sürecinin en başından beri şüpheleri olan İngiltere'nin Avrupa Birliği'nde artan sosyal adaletsizlikle beraber üyelik konusu önemli bir sorun haline gelmiştir. Ülke genelinde yapılan referandumla İngiltere Avrupa Birliği'nden ayrılma kararı almış ve 31 Ocak 2020 tarihinde ticaret bloğunu resmen terk etmiştir. Bunun sonucunda ülke ekonomisinde ve refah seviyesinde azalma görülmüştür. Brexit'in dünyaya olan etkilerine bakıldığında bütünleşme çabalarının özellikle NAFTA ve APEC gibi farklı ekonomik statüdeki ülkeler arasında ortaya çıktığı görülmektedir. Nitekim Brexit'in NAFTA'ya olası etkilerinden söz edilmemektedir. Çünkü NAFTA Brexit öncesi yürürlükten kaldırılmıştır. Brexit'in ABD üzerinde olası etkilerine bakıldığında ise İngiltere için ekonomik kurtuluş olarak görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Brexit, Avrupa Birliği (AB), Ekonomi

Giriş

Avrupa Birliği (AB) projesi, İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasına neden olan dizginlenemez ulusal çıkarlar temelinde şekillenen uluslararası ilişkileri yeniden tasarlamak ve savaşların dünya çapında yarattığı politik, ekonomik ve toplumsal alandaki yıkımının tekrarına izin vermemek üzere bir barış projesi olarak doğmuştur. Bu amaç doğrultusunda, başlangıçta ekonomik düzeydeki kazanımların zamanla sosyal ve politik

boyutta da önemli iş birlikleri getireceği tezi temelinde hareket edilerek, öncelikle ekonomik birliğin sağlanması için adımlar atılmış; sonrasında günümüz uluslararası sisteminde kendi şahsına münhasır bir yer teşkil eden ve politik bir birliğe evrilen Avrupa Birliği ortaya çıkmıştır (Alkan & Bakırcıoğlu, 2017: 323).

Belçika, Almanya, Lüksemburg, Fransa, İtalya ve Hollanda'nın bir araya gelip temellerini attıkları Avrupa Birliği, birinci genişleme dalgası ile 1 Ocak 1973 tarihinde İngiltere birliğe giriş yapmıştır. Fakat İngiltere ilk günden itibaren birliğe karşı hep bir şüpheyle yaklaşmış ve sorunlu bir üyelik süreci geçirmiştir. Bu süreç sonunda İngiltere 23 Haziran 2016 tarihinde ülke genelinde yapılan bir referandum sonucu %51,9 çoğunlukla Avrupa Birliğinden ayrılma kararı alarak Avrupa Birliği tarihinde bir ilki gerçekleştirmiştir. Tarihler 27 Mart 2017'yi gösterdiğinde ise Brexit müzakereleri resmi olarak başlamıştır (Kılınç, 2016: 3). Bu müzakereler sonucunda 31 Ocak 2020 tarihinde İngiltere birlik üyeliğinden tamamen çıkmıştır. İngiltere'nin aldığı bu karar yakın tarihlerde verdikleri en önemli siyasi karar olarak tarihe geçerken, İngiliz siyaseti, Avrupa Birliği'nin kurumsal geleceği ve uluslararası sistemdeki yeri açısından kapsamlı değişiklikleri beraberinde getirerek yoğun bir belirsizlik ve tartışma dönemine girilmiştir (Kutlay, 2017: 6).

İngiltere gibi diplomatik ve ekonomik açıdan Avrupa Birliği içinde ağırlıklı olan bir ülkenin Avrupa Birliği'nden ayrılması Avrupa Birliği içerisinde birliği güçlendireceği gibi, aksi bir durumda domino etkisiyle bazı Avrupa Birliği ülkelerinin Avrupa Birliği'ne olan bağlılıklarını negatif anlamda etkileyebilir (Büyükcın, 2019: 5). Bu doğrultuda çalışmanın amacı, İngiltere'nin aldığı Brexit kararının İngiliz siyasetine, ekonomisine etkisini tartışmak ve Avrupa Birliği, Nafta gibi iktisadi birliklerin üzerindeki olası etkilerini küreselleşme bağlamında değerlendirmektir.

1. İngiltere'nin AB'ye Bakışı ve Brexit Süreci

Brexit kavramı; İngiltere'nin Avrupa Birliği üyeliğinden ayrılma sürecini kısaca ifade etmek için 'Britain' ve 'Exit' kelimelerinin birleştirilmesi ile oluşturulmuştur. Avrupa'da siyasi bir birliğe karşı olan İngiltere bununla beraber kıtada serbest bir pazarın kurulmasından yanadır. Bu nedenle Avrupa Kömür Çelik Topluluğu ve Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun kuruluşunda yer almayarak bu arzusunda direnmeye çalışmış, fakat bu toplulukların başarılı sonuçlar vermesi ve cazibe merkezi haline gelmesiyle ekonomik ve politik yönden örgüt karşısında zayıf kalmak istemediğinden, 1961 yılında üyelik başvurusunda bulunmuştur (Aktaş, 2019: 264). Ancak dönemin Fransa Cumhurbaşkanı Charles De Gaulle,

İngiltere'nin Kıta Avrupa'sından başka bir ülke olduğunu ve ekonomik sıkıntılar içerisinde bulunduğunu dile getirerek birliğe girmesinin anlamsız ve gereksiz olduğunu vurgulamış ve üyeliği veto etmiştir (Balkır, 2021: 212). Tarihler 1967'yi gösterdiğinde İngiltere bir kez daha üyelik başvurusunda bulunmuş fakat yine Fransa tarafından veto edilmiştir. 1969 yılında Charles De Gualle'ün Cumhurbaşkanlığından istifa etmesiyle İngiltere'nin üyeliğinin önü açılmıştır (Kılınç, 2016: 3).

Üyelik başvurusu iki kez reddedilen ve Avrupa Topluluğu'na ancak 1 Ocak 1973 yılında üye olan İngiltere, üyeliğinin birinci yılında bu üyeliği sorgulamaya başlamıştır. Üyelik koşullarının adil olmadığını ileri süren İngiltere, 1975 yılında Avrupa Topluluğundan ayrılmak için referanduma gitmiş, fakat bu referandumda İngiltere seçmenleri üçte iki oranında Avrupa Topluluğunda kalma yönünde beyanda bulunmuşlardır. 2010 yılında İngiltere başkanlık koltuğuna oturan Cameron, Avrupa Birliği'nin rekabet gücünü kaybettiğini, avro bölgesinin ve göç politikalarının sorunlu olduğunu vurgulamıştır. Böylece İngiltere-AB ilişkilerine zarar verdiğini açıklamıştır. Cameron Avrupa Birliği karşıtlarını partide tutabilmek amacıyla 2015 seçimlerini kazanması durumunda Avrupa Birliği üyeliğini referanduma götüreceğini söylemiş ve böylece 'Brexit'e giden süreç başlamıştır (Topaloğlu, 2018: 348). İngiltere halkı 23 Haziran 2016 yılında gerçekleştirdiği referandumda %51,9 oy oranıyla Avrupa Birliği'nden ayrılma cevabını vermiştir (Topaloğlu, 2018: 349).

Brexit referandumu Avrupa Birliği tarihinde bir ilk olduğu için hem İngiltere'nin hem de Avrupa Birliği'nin geleceğini ciddi anlamda etkileyen bu ayrışmaların sonuçları ve İngiltere-Avrupa Birliği ilişkilerine etkileri, aralarında yapılan Brexit müzakereleri sonucu ortaya konmuştur. Bu müzakereler 21 Aralık 2020 yılında İngiltere ve Avrupa Birliği arasında bir STA (serbest ticaret antlaşması) ile sonuçlanmıştır. Anlaşma 1 Ocak 2020 tarihinde yürürlüğe girmiştir (T.C Ticaret Bakanlığı, 2021). İngiltere bu anlaşma ile birlikte 31 Ocak 2020 tarihin de birlik üyeliğinden tamamen çıkmıştır (Balkır, 2021: 216). Serbest ticaret antlaşması iki tarafın da bu güne kadar yapmış olduğu en büyük ticaret antlaşmasıdır. Antlaşmaya dair yapılan ilk açıklamalara göre;

- İngiltere ve Avrupa Birliği arasında malların dolaşımı tarifersiz ve kotasız olacak,
- Ürünler gümrükte kontrole tabi tutulacak,
- Rekabetin adil ve eşit şartlarda gerçekleşmesi sağlanırken anlaşmazlıkların çözümü için bir arabuluculuk mekanizması oluşturulacak,

- Avrupa Birliği ve İngiltere balık stoku ortak yönetilecek. İngiltere'nin kendi kara sularındaki balıkçılık kotası 5,5 yıl içerisinde, %50'den %75 seviyesine çıkarılacak,
- İngiltere 2026'dan itibaren Avrupa Birliği balıkçı teknelerini yasaklamayı seçmesi durumunda Avrupa Birliği'nin buna karşılık olarak İngiliz balıklarına vergi getirmesine izin verilecek,
- İngiltere mali katkı sağlaması durumunda Avrupa Birliği'nin araştırma programlarına dâhil olabilecek,
- İngiltere merkezli finans kurumlarının, Avrupa Birliği tek pazarına erişimi olmayacaktır.

Anlaşma maddeleriyle, İngiltere ve Avrupa Birliği arasındaki serbest ticaret korunmaya devam etmiştir (Kol, 2021: 38-39).

İngiltere'nin Avrupa Birliği'nden ayrılmasının altında birçok neden yatmaktadır. İngiltere'de ortaya çıkan ve zamanla tüm Avrupa'ya yayılan Euroscepticism (Avrupa şüpheciliği), İngiltere'nin Avrupa Birliği ile yaşadığı bütçe sorunları, İngiliz milliyetçiliği, küreselleşme ile artan göç ve mülteci sorunu, 2008 küresel krizinden sonra ortaya çıkan ekonomik sıkıntılar, bozulan gelir dağılımı küresel ölçekte siyaseti ve hükümet politikalarını etkilemektedir. Yine göçmen politikaları, işsizlik, mülteci sorunu ve terör tehdidi İngiltere'nin Avrupa Birliği'nden ayrılması yönünde etkili ve belirleyici olmuştur (Kol, 2021: 26).

1.1 Avrupa Şüpheciliği (Euroscepticism)

Avrupa şüpheciliği konuyla ilgili olarak üzerinde durulması gereken en önemli kavramlardan birisidir. Bu kavram ilk olarak İngiltere'de ortaya çıkmış ve tüm Avrupa'ya yayılmıştır. Avrupa şüpheciliği, Avrupa entegrasyonu sürecine karşı muhalefet ve şüphe olarak tanımlanabilir (Türko & Gökçenoğlu, 2020: 575).

Avrupa şüpheciliği düşüncesinde İngiltere'nin ulusal çıkarlarının Avrupa Birliği yönergeleri ile uyumlu olmadığı dile getirilmektedir. İngiltere Avrupa Birliği'nin genişleme süreçlerini ve yeni üye katılımlarını desteklemiş olsa da siyasi birleşmenin derinleşmesine karşı çıkmaktadır. İngiltere'nin ekonomik ve parasal birlik oluşturma fikrine karşı çıkarak, parasal birlik olan Eurozone ve kişilerin serbest dolaşımına imkân sağlayan Schengen bölgesi dışında kalmayı tercih etmesi de Avrupa Birliği'ne takındığı şüpheci tavrın göstergelerinden biridir (Soytürk, 2020: 319). Bununla beraber 2008 finans krizinin Avrupa Birliği üzerinde olumsuz etkileri nedeniyle Avrupa Birliği'ne küresel çapta etkinliğinin azalmasıyla beraber Avrupa Birliği'ne güven azalmıştır. Aynı zamanda bu krizle beraber üretim düzeyinin düşmesi şüpheciliğin artmasına sebep olmuştur (Alakbarov, 2018: 9).

1.2. Bütçe Sorunu

İngiltere'nin Avrupa Birliği'ne yaptığı katkılar ulusal çıkarlar doğrultusunda tartışma meselesi haline gelmiştir. Bu tartışmaların büyük bir kısmını Avrupa Birliği bütçesine katkı ve Ortak Tarım Politikası (CAP) oluşturmaktadır. 1979 yılında başkanlık görevine gelen Margaret Thatcher, ülkesinin Avrupa Birliği'ne olan katkısının, Avrupa Birliği'nden alınan katkıdan ve diğer üye ülkelerin birliğe buldukları katkıdan çok daha fazla olduğunu dile getirmiştir. Bunun altında yatan sebep ise, tarımın Avrupa Birliği katkılarından en fazla yararlanan sektör olması ve İngiltere'de tarımın önde gelen sektör olmaması nedeniyle İngiltere Avrupa Birliği'nden yeterince katkı alamadığı düşüncesidir. Thatcher'ın bu yaklaşımı sonucunda İngiltere 1984 yılında kalıcı olarak iskonto hakkı kazanmıştır (Şenbaş, 2019: 229). Bu iskonto hakkına aynı zamanda "Britanya İndirimi" denmektedir. Buna rağmen İngiltere birlik bütçesine en fazla katkı yapan üçüncü ülke konumundadır. Bu imtiyaza rağmen konu güncelliğini korumuş ve Brexit sürecinde en çok tartışılan konulardan biri haline gelmiştir (Erdem, 2019: 49).

1.3. Göç ve Mülteci Sorunu

Avrupa Birliği'nin beşinci genişleme süreci olan ve 12 ülkenin üyeliğinin onaylandığı en kapsamlı genişleme süreci "Doğu Genişleme Turu" olarak bilinmektedir (Bostan, 2019: 588). Doğu genişlemesi turu ardından Avrupa Birliği, işçilerin serbest dolaşım ilkesini uygulamaya başlamıştır. Bu kavram, emek faktörünün herhangi bir engelle karşılaşmadan Avrupa Birliği ortak pazarında dolaşımını ifade etmektedir. Birlik içerisinde serbest dolaşım neticesinde, vize işlemleri ve çalışma iznine gerek olmadan çok geniş bir dolaşım ağı oluşturulmuştur. Bunun sonucunda işgücü verimliliği ve maliyetlerde etkinlik sağlanmıştır. Bu dolaşım hakkı aynı zamanda piyasalardaki emek arzını artırarak, ucuz işgücünün artmasına sebep olmuştur (Kılıcı, 2018: 5).

İşçilerin serbest dolaşım ilkesinin İngiltere'yi Avrupa Birliği pasaportu sahiplerine açmasından bu yana göç İngiltere siyasetinde önemli bir mesele haline gelmiştir. Serbest dolaşım hakkıyla birlikte İngiltere'ye yapılan göçler artmıştır. Bu göçlerle birlikte İngiltere'de yaşam kalitesinin düşmesine yönelik düşünceler oluşmaya başlamıştır. Avrupa Birliği ülkelerinden gelen göçmenlerin, İngiltere'deki vatandaşların ücretlerini ve iş fırsatlarını azaltarak ülke refah seviyesinin azalttığını savunmuşlardır (Çetin, 2020: 170).

İngiltere için göç sorunu 14 Kasım 2015 Paris saldırıları ve 22 Mart 2016 Brüksel saldırılarından sonra daha karmaşık bir hal almıştır. Göç sorununun sürekli dile getirilmesiyle beraber, göçmenler ve İngiltere vatandaşları arasında ırkçı söylemler

artmaya başlamıştır. Bunun sonucunda ise Avrupa Birliği düşmanlığı ve yabancı düşmanlığı üzerine kurulu kampanyalar düzenlenmiştir (Martin, 2017: 44).

1.4. Diğer Nedenler

İngiltere hiçbir zaman Avrupa Birliği tarzında derin bir bütünleşme taraftarı olmamış ve üyeliğinin en başından beri bu tavrını korumuştur. İngiltere'nin Avrupa Birliği'nden ayrılmak istemesinin nedenlerinden biri, dış ticaret politikasını bağımsız bir şekilde yürütme isteğidir. Bu politika kapsamında Avrupa Birliği üyesi olmayan ülkelerle daha fazla ticari anlaşma imzalamayı hedeflemiştir (Altay, 2016: 3).

İngiltere'nin Avrupa Birliği'nden ayrılmasının diğer bir nedeni ise, Avrupa Birliği'nde artan sosyal adaletsizliktir. Gelir adaletsizliğinin giderek artması Brexit sürecini etkilemekle kalmamış, diğer Avrupa Birliği üye ülkelerinin de önemli sorunu haline gelmiştir. Bununla beraber ülkelerin içerisinde buldukları ekonomik krizlerin sorumlusunun Avrupa Birliği olduğu düşünölmeye başlanmıştır (Kol, 2021: 30).

2. Brexit'in İngiltere ve İktisadi Birlikler Üzerindeki Etkileri

2.1. Brexit Sonrası İngiltere Ekonomisi

İngiltere, 23 Haziran 2016 tarihinde ülke genelinde yapılan bir referandum sonucu Avrupa Birliği'nden ayrılma kararı almış 31 Ocak 2020 tarihinde en yakın ve en büyük ticaret ortağı olan ticaret bloğunu resmen terk etmiştir. Referandumla birlikte Brexit'in kısa vadede sterlin üzerinde olumsuz etkileri olmuştur. İngiltere'nin 250 şirketinin hisse fiyatları bir gün içerisinde 25 milyar sterlin değer kaybetmiştir. Sterlin Amerikan doları karşısında %8,5 değer kaybıyla son 31 yılın en düşük seviyesine gerilemiş, euro karşısında ise %7,2 değer kaybederek 1,17 seviyesine düşmüştür. Sterlindeki bu değer kaybı İngiltere ekonomisini dünya sıralarında geriye düşürerek dünya ekonomisindeki en büyük 5. ülke olma konumunu kaybetmesine sebep olmuştur. İngiliz sterlininin yaşadığı bu değer kaybı, ithalatın pahalılaşmasına ve bununla birlikte yaşanacak maliyet enflasyonunun artmasına neden olmuştur. Ancak yerli mallarının fiyatlarını düşürdüğünden dolayı ihracatçılar için fırsat yaratmıştır (Yalçın, 2019: 22).

Bilindiği üzere İngiliz ekonomisi açık bir ekonomidir. Dünya mal ticaretindeki payı ihracatta yaklaşık %10, ithalatta %5 civarındadır. Hizmet ticaretindeki payı ise ihracatta %2 ithalatta %5 olarak bilinmektedir. İngiltere'nin mal ve hizmet talebinin %12'si Avrupa Birliği ülkelerinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle İngiltere'nin en büyük ticari partneri Avrupa Birliği'dir. Neredeyse dış ticaretin yarısı Avrupa Birliği ülkeleri ile yapılmaktadır (Ayaz, 2017: 26-27).

Ülkedeki doğrudan yabancı sermayenin yarısından fazlası Avrupa Birliği'nden gelmekte olup, özellikle Hollanda, Fransa ve Almanya'nın toplam yabancı sermaye içindeki payı %60 dolayındadır. İngiltere'nin yurtdışı yatırımının %97'si de AB15 ülkelerine gitmektedir. Avrupa Birliği'nden ayrılan İngiltere'nin yabancı sermaye payı %22 civarında bir azalış göstermektedir. Bu da üretimi ve ekonomik refahı olumsuz etkilemiştir. Yabancı sermayedeki bu azalış hem istihdamı hem de istihdamın bölgesel dağılımını da olumsuz etkilemiştir (Balkır, 2021: 232).

Ayrıca Brexit ile birlikte İngiltere, ortak pazara ilişkin erişimini kaybetmiştir. Bunun sonucunda İngiltere'nin Avrupa Birliği ile artık bir AB üye ülkesi kadar kolay ve sorunsuz bir şekilde ticaret yapamayacağını ve Avrupa Birliği ile ticarete birçok engellemeye maruz kalacağı muhakkaktır. Dolayısıyla buda ticareti olumsuz etkileyecektir. Çünkü ortak pazardan çıkıldığından dolayı Kanada tipi STA(Serbest Ticaret Antlaşmaları) da dâhil olmak üzere İngiltere ile Avrupa Birliği arasında tesis edilebilecek hiçbir tür ticari ilişki modeli (GB, EFTA, EEA) İngiltere'ye ortak pazardaki kadar ticari kolaylıklar ve imkânlar sağlamayacaktır (Atmaca, 2021: 157).

Brexit' in İngiltere üzerindeki diğer bir etkisi ise; 2020 yılı ile birlikte İngiltere'nin GSYİH'si bu güne kıyasla %3'den fazla azalmıştır. Bu azalmanın hane başına maliyeti 2.200 pound'a denk düşmektedir. Daha sonra 2030 yılı ile birlikte maliyetin daha fazla artması ülkenin GSYİH'sinin %5'ten daha fazla küçülerek bugünün fiyatlarıyla hane başına maliyetinin 3.200 pound olarak gerçekleşeceği ve 2030 yılı ile birlikte ekonomisinin %6 oranında küçüleceği düşünülmektedir. OECD'ye göre, Brexit'in ticaret üzerindeki negatif etkisi uzun dönemde ortaya çıkacak ve zamanla büyüyecektir. Bu doğrultuda; ticarete yönelik düzenlemelerde ortaya çıkacak farklılıkların ticaret yapmanın maliyetini arttırması, ticaretin zarar görmesi, ihracat odaklı doğrudan yabancı yatırımda kayıpların artması ve İngiltere'nin yabancı yatırımlar için daha az çekici bir istikamet olacağına inanılmaktadır (Aras & Günar, 2018: 99-100).

2.2. Brexit'in Ekonomik Entegrasyonlar Üzerindeki Olası Etkiler

Ülkelerin ekonomik entegrasyona katılmalarının pek çok getirisi bulunmaktadır (İncekara, 1995: 63,64). Öncelikle ülkeler ekonomik bakımdan üretim kapasitelerini genişleterek verimliliği arttırmak ve bunun neticesinde de toplumsal refah düzeyini yükseltmek amacıyla ekonomik entegrasyona girebilirler. Böylece ekonomik ve siyasal egemenliklerinden kısmi olarak vazgeçmeleri karşısında toplumsal refahı arttırıcı garantiler alırlar. Ayrıca ülkeler ekonomik bakımdan üretim

kapasitelerini genişleterek verimliliği arttırmak ve bunun neticesinde de toplumsal refah düzeyini yükseltmek, ülkelerin bölge dışı bloklara karşı daha büyük bir rekabet gücüne sahip olarak, politik alanda daha etkili olmak istemeleri yani politik potansiyelin yükseltilmek istenmesidir. Ekonomik entegrasyonun bir diğer nedeni ise, bölgesel olarak bir arada yaşamak durumunda olan komşu ülkelerin birbirleri ile çatışmaları yerine güçlerini bir araya getirerek çıkar çatışmalarını önlemektir (Paksoy, 2019: 5).

Ekonomik entegrasyon hareketlerine; AB, EFTA (Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi) ve NAFTA (Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi) gibi gelişmiş ülkeler arasındaki entegrasyonların yanı sıra APEC (Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği Örgütü), KEİ (Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü) ve OIC (İslam Konferansı Örgütü) gibi gelişmekte olan ülkeler arasındaki entegrasyon hareketleri de örnek gösterilebilir (İyiboğurt, 1995: 208). Bu bölümde ağırlıklı olarak Brexit'in Avrupa Birliği ve NAFTA gibi entegrasyon hareketleri üzerindeki etkisine yer verilecektir.

2.2.1. Brexit ile Birlikte Avrupa Birliği'nin Geleceği

İngiltere'nin birlikten ayrılma kararı vermesiyle İngiltere ve Avrupa Birliği derin bir belirsizliğe düşmüştür. Bu kararın Avrupa Birliği için kırılma noktası olduğu ifade edilebilir (Çetin & Hatip, 2018). Zira İngiltere Avrupa Birliği'nin en büyük askeri gücüne, ikinci büyük ekonomisine ve en büyük finans merkezine sahiptir. Ayrıca genişleme politikaları açısından bakıldığında İngiltere'nin Avrupa Birliği bütünleşmesinin küreselleşmeye açık yüzünü oluşturduğu da belirtmek gerekir. Bu nedenle İngiltere gibi önemli bir gücün Avrupa Birliği'nden ayrılmasının birlik açısından güç kaybı anlamına geldiğini belirtmek yanlış olmayacaktır (Kutlay, 2017: 16).

İlk kez bir üye kaybeden birlik sadece imaj zedelenmesi yaşamamış, aynı zamanda Avrupa'da nükleer güce sahip bir ülkeyle de vedalaşmıştır. İngiltere gibi önemli bir askeri gücün birlikten ayrılması, ortak savunma planı geliştirmekte zorluk çeken Avrupa Birliği için önemli bir kayıp teşkil etmektedir (Şeker ve Çetin, 2020). Brexit'ten sonra Avrupa Birliği'nde güvenlik ve savunma politikası iş birliğinin geliştirilmesine acil bir ihtiyaç duyulmuştur. İngiltere olmadan Avrupa Birliği dış politikasının daha az aktif hale gelmesi ihtimali yüksektir (Büyükcan, 2019: 68).

Tüm bunların yanı sıra söz konusu ayrılık Avrupa Birliği'nin üye sayısında, nüfusunda, milli gelirinde ve yüz ölçümünde ciddi azalmalar yaşanmasına neden olmuştur. Bu kayıplar gelecek dönemlerde ayrılığın diğer üye ülkelerin gündemine gelme ihtimalini de arttırmıştır. Avrupa Birliği'ni hem Almanya

hem de diğer üyeleri tarafından sorgulamaya yönlendirebilir. Böyle bir "domino etkisi", özellikle Güney ve Doğu Avrupa üye devletlerini etkileme potansiyeline sahiptir. Ayrıca bu durum radikal sağ popülist partiler olan Fransa'nın Ulusal Cephesi gibi Kuzey ve Batı Avrupa'daki diğer popülist radikal sağ yönelimli benzer grupları da teşvik edebilir (Büyükcan, 2019: 85). Bu bağlamda yaşanan güç kaybıyla Avrupa Birliği'nin küresel anlamda siyaseten ve ekonomik olarak önemli rol üstlenememesi birlik içinde Brexit benzeri ayrılık ihtimallerini de güçlendirmiştir. Avrupa Birliği'nin dış politikası muhtemelen hükümetler arası olmaya devam edecektir; ne var ki Avrupa Birliği'nin dünya politikasında daha az aktif hale gelme ihtimali de bulunmaktadır (Gürlesel, 2016). Aynı zamanda Brexit ile dünyanın en büyük finans merkezi olan Londra, Avrupa Birliği sınırları dışında kalacaktır. Ancak İngiltere'de faaliyet gösteren finans kuruluşlarının Brexit'in akabinde Avrupa Birliği üyesi ülkelerdeki müşterileriyle mevcut ilişkilerini eskisi gibi sürdürmeyecek olmaları, finansal hizmetlerin diğer Avrupa Birliği üyesi ülkelere yönelmesine de neden olabilecektir (Kurtaran, 2020).

İngiltere'nin Avrupa Birliği'nden ayrılması birliğin bütçesini de değiştirmiştir. İngiltere Avrupa Birliği bütçesine ciddi ölçüde katkı sağlayan bir üye olması nedeniyle birlikten ayrılması Avrupa Birliği'ne üye diğer ülkelerin mali yükünü arttırmıştır (Şeker & Çetin, 2020). Birlikten ayrılışın bir başka önemli etkisi ise, Avrupa Birliği'ndeki toplam nüfusun azalması yönündedir. Brexit öncesi Avrupa Birliği nüfusu 513 milyonu bulurken, Brexit sonrası bu sayı 66 milyonluk bir gerilemeyle 447 milyona düşmüştür. Bununla beraber Avrupa Birliği'nin fiziki boyutunda da bir küçülme meydana gelmiştir (Şeker & Çetin, 2020).

Avrupa Birliği'ne üye ülkelerin bankacılık aktivitelerini kendi ülkelerine kaydırma ihtimalleri, birlik açısından finansal hizmetlerin maliyetini ve likiditeyi de etkileyecektir (İktisadi Kalkınma Vakfı, 2018: 56-57). Finansal istikrarın bozulması ayrılık öncesi Avrupa Birliği'nin yapmış olduğu %55 dış ticaret değerlerinin ayrılık sonrası %90'lara varan oranlarla düşeceği öngörülmektedir. Bu durum Avrupa Birliği için büyük bir dış ticaret kaybı anlamına gelmektedir (Aydemir, 2016). Ticaretin bu denli etkilenmesi %2,5 olan küresel ekonomik büyüme beklentisini olumsuz etkileyerek dünya ekonomisinde büyümeyi yavaşlatmıştır. Küresel mali piyasalardaki mali varlık fiyatları, Avrupa Birliği öncelikli olup düşmekte ve güvensizlik kendini göstermektedir (Gürlesel, 2016: 99).

Brexit'in Avrupa Birliği'nin yanı sıra üye ülkeler üzerinde de etkileri mevcuttur. Özellikle Avrupa'nın en büyük ekonomisine sahip Almanya'nın Brexit'den etkilenmesi kaçınılmazdır. Bu durumun ilk belirtileri İngiltere ile Almanya arasındaki

ticaretin azalmasıyla kendisini göstermiştir. Almanya'nın üçüncü büyük ihrac pazarı olan İngiltere beşinci sıraya gerilemiştir. Yine İngiltere'deki Alman şirketlerin ekonomik durumu kötüye gideceği de öngörülmektedir. Brexit ve diğer tüm sorunlar karşısında Avrupa Birliği'nin anahtarının Almanya olması beklenmektedir Bununla beraber birlikten çıkış üye ülkelerin tamamının ekonomisini irili ufaklı etkilemiştir. Çünkü İngiltere Avrupa Birliği'nin önemli ticaret merkezlerinden biridir. Birlik içerisinde böyle bir kaybın birlik üyelerini olumsuz etkilemesi de kaçınılmazdır (Hekimler, 2017: 13).

2.2.2. Brexit'in Nafta'ya Etkileri

1980'lerden itibaren şekillenen bütünleşme çabaları, özellikle NAFTA ve APEC (Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği) örneklerinin yansıttığı gibi, farklı ekonomik statüdeki ülkeler arasında ortaya çıkmaktadır. Kökeni itibariyle ABD-Kanada arasındaki yakın ekonomik ilişkilere dayalı olarak 1990'ların ilk yarısında yürürlüğe giren, Kuzey Amerika Serbest Anlaşması ile dünya üretimi, ticareti ve coğrafi büyüklüğü itibariyle çok önemli bir serbest ticaret bölgesi ortaya çıkmıştır (Dolu & Göksel, 2017: 916).

Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA), ABD, Meksika ve Kanada arasında dört yılı aşkın müzakereler sonucunda imzalanarak 1 Ocak 1994 tarihinde yürürlüğe girmiştir. NAFTA, aslında Kuzey Amerika ülkelerindeki özel sektör arasında giderek artan orandaki ticari entegrasyonun doğal seyri ve anılan entegrasyonun önündeki engellerin ortadan kaldırılması olarak değerlendirilmektedir (Dolu & Göksel, 2017, a.g.e). Ancak burada değinilmesi gereken husus, ABD Başkanı Donald Trump'ın seçim vaatlerinin bir sonucu olarak 2017 yılında ABD, Kanada ve Meksika arasında Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması'nın (NAFTA) yeniden müzakere görüşmelerine başlanmış olmasıdır. 14 ay süren ve yoğun tartışmalara sahne olan müzakereler sonucunda NAFTA'nın yürürlükten kaldırılarak yeni bir ABD Meksika Kanada Anlaşması (USMCA) üzerinde mutabakata varılmıştır. NAFTA'nın Kanada ve Meksika için haksız avantaj sağladığı ve orta sınıfın istihdamına zarar verdiği yönündeki Amerikan Hükümeti tezleri ile başlayan sert müzakereler sonucunda ABD önce Meksika sonra da Kanada ile mutabakata vararak anlaşmayı imzalamıştır (İsta, 2020). Bu anlaşma hükümleri 1 Temmuz 2020 yılında yürürlüğe girmiştir (Bloomberg, 2020).

Buradan hareketle Brexit'in NAFTA'ya olan etkilerinin belirsiz olduğu söylenebilir. Çünkü NAFTA Brexit öncesi yürürlükten kaldırılmış yerine NAFTA'nın uzantısı sayılabilecek USMCA getirilmiştir. Brexit'in olası etkisi İngiltere üzerinden olmuştur. Nitekim İngiltere Başbakanı Boris Johnson uzun süredir ABD

ile imzalanacak bir ikili anlaşmanın, ülkesinin Avrupa Birliği'nden (AB) ayrılması nedeniyle uğradığı zararları telafi edeceğini düşüncesindeydi. USMCA yani ABD, Kanada ve Meksika arasında var olan ticaret anlaşmasına katılmak İngiltere'ye, Kuzey Amerika ekonomileriyle ticaretinde özellikle bazı mallarda ve dijital alışverişte faydalar sağlayabilirdi. 2020 yılında resmen Avrupa Birliği'nden ayrılık sürecini tamamlayan ve Avrupa serbest ticaret piyasasından çıkan İngiltere, ekonomik alanda umutlarını ABD başta olmak üzere tek tek dünya ülkeleriyle ikili ticaret anlaşmaları yapmaya başlamıştı. ABD ile İngiltere'nin ticaret hacmi 2019 yılında tahminen 273 milyar dolardı. İkili bir ticaret anlaşması hem iki ülke arasında ticareti ucuzlatacağı için ticaret hacminin büyümesini hem de şirketlerin karlılık oranlarının artmasını sağlayacaktı. Fakat Washington'un gündeminde bu konunun öncelik taşımaması ve Biden'ın anlaşma konusunda umut vermeyen yaklaşımı İngiltere hükümetini bu durumu kabullenmek zorunda bırakmıştır (BBC, 2021).

Sonuç

İkinci Dünya Savaşı'nın sonrasında Avrupa'da barış ve istikrarı sürekli kılmak ve Avrupa ülkelerini yakınlaştırma amacıyla başlayan bütünleşme sürecinde kayda değer başarıların görülmesiyle birlikte başlangıçta sürecin dışında kalan İngiltere, 1 Ocak 1973'te Topluluğa katılmıştır. Avrupa Birliği'nden ayrılmaya yönelik ilk referandum ise üyelikten çok kısa bir süre sonra, 1975 yılında yapılmıştır. Sonrasındaki dönemlerde de İngiltere'nin Avrupa Birliği bütünleşmesine karşı mesafeli yaklaşımı devam etmiştir. İngiltere, 23 Haziran 2016 tarihinde yapılan bir referandumla %51,9 oy çoğunluğuyla Avrupa Birliği'nden ayrılma kararı almış ve Avrupa Birliği tarihinde bir ilki gerçekleştirmiştir. Brexit, Avrupa Birliği üyesi bir ülkenin üyelikten ayrılma kararının ötesinde Avrupa Birliği içi iş birliği ve dayanışmanın geleceğini de tartışmaya açmıştır. Bu nedenle Brexit, Avrupa Birliği için sonun başlangıcı olmasa da, Avrupa entegrasyonunun geleceği ve Avrupa Birliği içi dengeleri derinden etkilemiştir. Bu kararın altında yatan başlıca nedenlerden ilki Avrupa Şüphesizliği kavramıdır. Avrupa şüphesizliği ifadesi, Avrupa entegrasyonu sürecine karşı muhalefet ve şüphe olarak tanımlanabilir İngiltere'nin ekonomik ve parasal birlik oluşturma fikrine karşı çıkarak Eurozone ve Schengen bölgeleri dışında kalmayı tercih etmesi Avrupa Birliği'ne karşı takındığı şüpheli tavrın göstergelerinden biridir.

İngiltere'yi Avrupa Birliği'nden ayrılmaya iten bir diğer neden bütçe sorunudur. İngiltere, 1984 yılında kalıcı olarak kazandığı iskonto hakkına (Britanya İndirimi) rağmen, birlik bütçesine en fazla net katkıda bulunan üçüncü ülke konumundadır. Bu imtiyaza rağmen, bütçe konusu

güncelliğini korumuş ve Brexit sürecinde en çok tartışılan konulardan biri haline gelmiştir. Ayrılığın nedenlerinden bir diğeri ise göç problemidir. Brexit destekçilerinin ana argümanlarından biri, Doğu genişlemesiyle birlikte giderek artan göçün İngiltere'deki yaşam kalitesini düşürdüğü düşüncesidir. Brexit destekçileri, Avrupa Birliği ülkelerinden gelen göçmenlerin, İngiltere vatandaşlarının ücretlerini ve iş fırsatlarını azaltarak ülke refah seviyesini azalttığını savunmaktadır.

Bu çalışmada; İngiltere'nin Avrupa Birliği üyeliğinden ayrılışının İngiltere, Avrupa Birliği ve NAFTA açısından yaratacağı sonuçlar değerlendirilmeye çalışılmıştır. Avrupa Birliği'nin Almanya'dan sonra en büyük ikinci ekonomisi olan İngiltere, Avrupa Birliği'nden ayrılarak, birden fazla ikileme karşı karşıya kalmaktadır. Örneğin, Avrupa Birliği düzenlemelerinden ve Avrupa Birliği bütçesine olan mali katkılardan kaçınılacak, ancak bu durum beraberinde Ortak Pazar'a erişim hakkının kaybolmasını getirecektir. Oysaki Ortak Pazar'ın üye ülkelere ölçek ekonomileri, rekabet, teknolojik yenilikler konusunda sunmuş olduğu avantajlar, üretimi ve etkinliği arttırarak maliyetleri düşürmektedir. Diğer yandan, İngiltere, finansal düzenlemelerden feragat edecek, ancak, aynı zamanda, Londra Avrupa'nın en büyük finans merkezlerinden biri olma statüsünü kaybedecektir. Burada Avrupa Birliği' de en önemli finans merkezi olan Londra'yı da kaybedecektir.

İngiltere'nin Avrupa Birliği ekonomisi açısından önemli bir ülke olması, bütçesine yaptığı katkı ve finans merkezi olması, Brexit'in Avrupa Birliği açısından da önemli etkilerinin olacağını göstermektedir. Kısa dönemde İngiltere'nin Avrupa Birliği'nden ayrılma kararının yarattığı belirsizlik ortamının bile Avrupa Birliği ekonomisinin büyüme rakamlarına olumsuz yansıdığı görülmektedir. Avrupa Birliği, bütçesine Almanya'dan sonra en önemli katkıyı yapan üyesini kaybetmektedir. Bu kaybın diğer üye ülkeler tarafından ikame edilmesi veya harcamaların kısılması yoluyla karşılanması gerekecektir. Ayrıca İngiltere ile Avrupa Birliği ticaret bağlarının bozulması her iki tarafa da ekonomik anlamda zarar vermiştir. Ancak Brexit'in ekonomik sonuçları Avrupa Birliği açısından çok daha az maliyetli olurken İngiltere açısından çok daha ağır ve maliyetli olacaktır. Brexit, iki tarafı keskin bir bıçak gibi hem Avrupa Birliği'nin hem de İngiltere'nin geleceği açısından büyük bir sorun oluşturmaktadır. Avrupa Birliği gerekli paradigma değişimini dayanışma eksikliği ile giderdiği takdirde geleceği açısından büyük tehlike potansiyeline sahip olan sorunların çözümünde gerekli adımları atmış olacaktır. Şayet Avrupa Birliği'nin yetkili kurumları ve üye devletlerinin devlet veya hükümet

başkanları, gerekli önlemleri almayıp aynı şekilde yollarına devam edecek olursa birliğin geleceğini farklı senaryoların beklediğini de ifade etmek gerekir.

Kaynakça

- Aktaş, M. (2019). AB lkelerinde yükselen opülizm, Brexit ve AB'nin geleceği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 264-270.
- Alakbarov, N. (2018). *Brexit'in politik ekonomisi*. İktisadi Kalkınma Vakfı.
- Alkan, Y. S. & Bakırcıoğlu, Ö. (2017). Brexit, Avrupa Birliği hukuku ve serbest dolaşım: İngiltere'de yaşayan Türk vatandaşların durumu. E. Esen, & D. Şekeroğlu içinde, *Brexit- elveda Avrupa İngiltere'nin AB'den ayrılmasından sonra Avrupa bütünleşmesi ve Türkiye-AB ilişkilerinde fırsatlar ve tehditler* (s. 323-355). Siyasal Kitabevi.
- Altay, F. (2016, 05 17). *Brexit-İngiltere'nin AB'den ayrılması sorunsalı " Türkiye'ye olası etkileri"*. 01 17, 2022 <http://www.kto.org.tr/d/file/brexit-ingilterenin-ab%E2%80%99den-ayrilmasi-sorunsali-feyzullah-altay.pdf> adresinden erişilmiştir.
- Aras, İ. & Günar, A. (2018). Birleşik Krallık'ın Avrupa Birliği'nden ayrılma referandumu: Brexit süreci ve sonuçları. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi* 6(2), 99-100.
- Ayaz, E. (2017). Brexit Avrupa Birliği'nin sonu mu? Brexit'in Birleşik Krallık İle Avrupa siyaseti açısından sonuçları. *Yakın Doğu Enstitüsü Raporları*, 26-30.
- Aydemir, A. (2016). *Brexit Nedir?* 01 9, 2022 tarihinde GCM Yatırım: <https://www.gcmyatirim.com.tr/egitim/makaleler/brexit-nedir> adresinden erişilmiştir.
- Balkır, C. (2021). Brexit: ekonomik çözüme veya yeniden dirilişin ilk adımı. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 212-232.
- BBC. (2021, September 22). *Johnson, Biden'dan istediğini alamadı; İngiltere'nin ABD-Meksika-Kanada Ticaret Anlaşması'na dahil olması gündemde*. BBC NEWS. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-58653544>
- Blog, İ. (2020, July 1). *NAFTA'dan USMCA'ya geçiş, uyumsuzluk çözümü ve Türkiye'ye etkileri*. İsta. <https://ista.org.tr/blog/haberler/uluslararasi-ticari-tahkim/1-temmuz-2020-naftadan-usmcaya-gecis-uyusmazlik-cozumu-ve-turkiyeye-etkileri/>

- Bloomberght. (2020, July 1). *NAFTA rafa kalkıyor, yeni serbest ticaret anlaşması USMCA*. Bloomberght. <https://www.bloomberght.com/nafta-rafa-kalkiyor-yeni-serbest-ticaret-anlasmasi-usmca-2259175>
- Bostan, A. (2019). Avrupa bütünleşmesinde ortak çıkarlar ve ortak kimlik: Doğu Avrupa, Türkiye ve BREXIT. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi* 8(24), 588.
- Çetin, M. (2020). Popülizm ve salgınla ulus devlete geçiş, gıda tedarik zinciri ile birliğe dönüş. *Euro Politika Dergisi*, 170.
- Çetin, Ş. & Hatip, Y. (2018, May 9). *Brexit sonrası ilk AB bütçesi birliği bölüdü*. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/brexit-sonrasi-ilk-ab-butcesi-birligi-boldu/1139786>
- Dolu, A. & Göksel, T. (2017). Nafta'nın Meksika ekonomisi üzerindeki etkileri: sentetik kontrol metot yaklaşımı. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 22(3), 916-920.
- Gürlesel, C. F. (2016). *Brexit ve küresel etkileri*. <https://www.moment-expo.com/tr/dergiler/97/makale/brexit-ve-kuresel-etkileri-adresinden-alindi>
- Hekimler, O. (2017). Brexit sonrasında merkezi ve Doğu Avrupa'yı yeniden düşünmek. *Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 13-15.
- İncekara, A. (1995). *Globalleşme ve bölgeselleşme sürecinde NAFTA ve etkileri*. İTO Yayınları.
- İyibozkurt, E. (1995). *Uluslararası iktisat*. Ezgi Kitabevi.
- Kılıcı, E. N. (2018). Brexit: Birleşik Krallık ve Euro Bölgesi açısından sonuçlarının değerlendirilmesi. *Sakarya İktisat Dergisi Cilt 7 Sayı 1*, 5.
- Kılınç, M. (2016). Birleşik Krallık iç politikasının brexit'e etkisi. https://www.academia.edu/33456263/B%C4%B0RLE%C5%9E%C4%B0K_KRALLIK_%C4%B0%C3%87_POL%C4%B0T%C4%B0KASININ_BREX%C4%B0TE_ETK%C4%B0S%C4%B0, 3-4.
- Kol, G. (2021). Brexit Sürecinin Birleşik Krallık ve Türkiye ekonomilerine etkilerinin dış ticaret bağlamında analizi. *Düzce İktisat Dergisi*, 26-39.
- Kurtaran, G. (2020, February 5). *Londra dünyanın en büyük finans merkezi olmayı sürdürme iddiasında*. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/londra-dunyanin-en-buyuk-finans-merkezi-olmayi-surdurme-iddiasinda-/1724739>

- Kutlay, M. (2017). Brexit sonrası İngiltere ve AB bütünleşmesinin geleceği. *Özgürlük Araştırmaları Derneği*, 6-16.
- Martin, N. (2017). Türkiye, Avrupa Birliği ve Brexit. E. Esen, & D. Şekeroğlu içinde, *Brexit- elveda Avrupa İngiltere'nin AB'den ayrılmasından sonra Avrupa bütünleşmesi ve Türkiye-AB ilişkilerinde fırsatlar ve tehditler* (s. 39-65). Siyasal Kitapevi.
- Ticaret Bakanlığı, T. C. (2021, 11 09). *Brexit ve Birleşik Krallık STA*. 01 16, 2022 tarihinde <https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/brexit-ve-birlesik-krallik-sta> adresinden erişilmiştir.
- Soytürk, M. (2020). Avrupa Birliği ve geleceği. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi* 6(2), 319-320.
- Şeker, A. U. & Çetin, Ş. (2020, February 1). *AB, Brexit'le kan kaybetti*. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ab-brexit-kan-kaybetti-/1720987>
- Şenbaş, D. (2019). Brexit sürecinin İngiltere ve Avrupa Birliği açısından sonuçları. *XI. IBANESS Kongreler Serisi*, (s. 228-236).
- Topaloğlu, G. (2018). Avrupa Birliği'nden ayrılma hakkı ve Brexit süreci. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 348-350.
- Türko, E. S., & Gökçenoğlu, S. (2020). Avrupa Birliği Tarihinde Bir Geri Adım: Brexit. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 557-580.
- Vakfi, İ. K. (2018). *Birleşik Krallık referandumu ve sonrası: AB entegrasyon sürecinin geleceği ve Türkiye*. 56-57.

PROTOKOL

PEMBE YAKALI İŞ GÜCÜ

Öğr. Gör. Ebru Moğulkoç
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi,
ekose@cumhuriyet.edu.tr

*“İnsan topluluğu kadın ve erkek
denilen iki cins insandan oluşur.
Kabil midir bu kütlenin bir parçasını
ilerletelim, ötekini ihmal edelim de
kütlenin bütünü ilerleyebilsin?
Mümkün müdür ki bir cismin yarısı
toprağa bağlı kaldıkça, öteki yarısı
göklere yükselebilsin?”*

M. Kemal Atatürk-1925

ÖZ

Erkeklerin egemen olduğu bir dünyaya ayak basan kadın, çalışma süreci boyunca cinsiyetinden kaynaklı birçok engelle karşılaşmak zorunda kalmaktadır. Bunların en başında sosyal ve kültürel açıdan kadının asli görevinin çocuk bakımı ve ev işleri olduğunu düşüncesi gelmektedir. Aynı zamanda gelenek ve göreneklere göre kadınların çalışması da hoş karşılanmayan bir durumdur. Kadın, ailenin ekonomik sıkıntı çekmesi sonucu çalışma hayatına girmek zorunda kalan bir eleman olarak görülmektedir. Belki de ülkelerde krizler yaşanmasıydı kadınların çalışma hayatına girmesi güçleşecekti. Bu kapsamda çalışmanın amacı; tarihsel süreç açısından kadınların çalışma hayatına girmesi ve bununla birlikte ortaya atılan “pembe yaka” kavramını incelemektir.

Anahtar kelimeler: Kadın, Çalışma Hayatı, Pembe Yaka

Giriş

Günümüzde dünya nüfusunun yaklaşık yarısını kadın nüfusu oluşturmaktadır. Dolayısıyla her tarihsel dönemde toplumsal ve ekonomik yaşamın bir tarafını kadınlar, diğer tarafını da erkekler oluşturmuştur. Ancak kadınların ekonomik yaşama katılımları, sosyal ve ekonomik kalkınmadan ne ölçüde yararlandıkları ile orantılı değildir. Bu durum ülkenin gelişmişlik düzeyi ile ilgili olsa da tüm toplumlarda kadınların genel olarak erkeklerin gerisinde kaldığı bir gerçektir (Kocacık ve Gökkaya, 2005: 195).

Sanayi devrimi, kadın işgücünün tarihsel gelişiminde değişimlerin yaşanmasında önemli bir dönüm noktası olarak görülmektedir. Sanayi devriminden önce kadınlar geleneksel rollerinden kurtulamamışlardır. Sanayi Devrimi'nin ortaya

çıkmasıyla birlikte ücret karşılığında "işçi" olarak çalışmak mümkün hale gelmiştir. Sanayi devrimi gibi I. ve II. Dünya Savaşı da bir dönüm noktası niteliğindedir (Bozkaya, 2013: 71). O dönemde, erkeklerin savaşa katılması, endüstrinin kadın iş gücüne olan ihtiyacını getirdi. Sanayileşme sonrası kadınlara verilen farklı roller ve yeni alanların oluşması ekonomik ve sosyal hayata katılımlarını artırmıştır (Sar, 2021: 21).

Sanayi devrimi ile birlikte artan işgücü talebini karşılamak için erkek işgücünün yanı sıra kadın iş gücünün de önemi artmıştır. Sanayileşmenin ilk yıllarında Batı Avrupa ülkelerindeki kadınlar, uzun çalışma saatleri ve düşük ücretler gibi zorlu çalışma koşullarıyla mücadele etmişlerdir. Ancak, 19. yüzyılın ortalarında, Batılı ülkelerin çalışma saatlerini kısıtladığı için kadınların belirli mesleklerde çalışmasının yasaklandığı görülmektedir. Ne yazık ki bu durum kadın emeğinin sömürülmesine yol açmıştır (Sar, 2021: 21). Kadınların iş gücü piyasasındaki ve kalkınmadaki önemine rağmen "ikincil işçi" olarak kabul edilmeleri sadece ekonomik değil aynı zamanda sosyal sorunları da beraberinde getirmektedir. Sanayileşme sürecine paralel olarak bir yanda kadınların iş gücüne katılma istek ve ihtiyacı, diğer yanda ekonominin iş gücü talebi, kadınların iş gücü piyasasından ayrılma oranını hızlandırmıştır. Çok fazla yetenek ve beceri gerektirmeyen işlerde istihdam edilmelerine rağmen daha sonra daha yüksek nitelik ve eğitim gerektiren işlerde istihdam edilmeleri kadın istihdamına yönelik eğitimin önemini göstermektedir (Özdemir vd., 2012: 115).

Hizmet sektörünün gelişmesi de kadınların çalışma hayatına atılmasına katkı sunmuştur. Hizmet sektöründeki gelişmelerin yanı sıra, günümüzde kadın iş gücü sayısının artmasında birbiriyle ilişkili olan pek çok faktörün etkili olduğu açıklanmaktadır. Bu faktörler aşağıda şu şekilde sıralanmaktadır (Kocacık ve Gökçaya, 2005: 198-199):

- Dünya genelinde çalışan kadınları koruyan ve destekleyen yasa ve uygulamaların güçlendirilmesi,
- Demografik gelişmeler,
- Artan eğitim fırsatları,
- Standartların altında çalışma tarzlarının ortaya çıkması ve yaygınlaşması,
- Evlilik oranlarında azalma, buna karşılık boşanma oranlarında artış yaşanması
- Toplumun, kadınların çalışmasına yönelik tutum ve davranışlarında meydana gelen olumlu değişiklikler,
- Çocuk bakımı ve diğer hizmetlerdeki iyileşmeler.

Günümüz literatüründe bütün bu gelişmeler, mavi ve beyaz yaka iş gücü kavramından ek olarak "pembe yakalı iş gücü"

kavramının da dahil olmasının yolunu açmıştır. Ayrıca, bu kavram günümüzdeki kamu ve özel sektörlerdeki (büro vb. gibi işlerde) çalışanları ve sayıları her geçen gün artan kadın iş gücünü nitelendirmektedir (Kocacık ve Gökkaya, 2005: 199).

1. Pembe Yaka Kavramı

İşçileri yakalarına göre ayırmakta genellikle 3 temel renk kullanılmaktadır. Birincisi, beyaz yakalı işçiler, Sanayi Devrimi'nden sonra hizmet sektörünün yükselişi ile 19 ve 20. yüzyıllarda çalışma hayatına dahil olmuş, genel olarak eğitilmiş bir sosyal sınıfı temsil eder ve kamu ve özel sektördeki yönetim, organizasyon gibi ofis tipinde işleri yapan işçilerden oluşur. İkincisi, mavi yakalı işçiler, doğrudan sahada, elektrik üretiminde, üretim bantlarında, inşaatlarda ve daha pek çok doğrudan üretim yapılan alanlarda çalışan, fiziksel emeğiyle saatlik ücret alan sosyal sınıftan meydana gelir. Son olarak pembe yakalı işçiler, beyaz yakalı işçiler gibi hizmet sektöründe görünen, bazen satış temsilciliği, garsonluk, anaokulu öğretmenliği veya hemşirelik gibi işlerle, yönetim kısmında ise özellikle insan kaynakları, halkla ilişkiler gibi bölümlerle özdeşleşen ve ağırlıklı olarak kadın işçilerin çalışıp emek verdiği işleri vurgulamaktadır (Mirza, 2021).

“Pembe yaka” kavramı, anlamlarını işçilerin giydiği kıyafet renginden alan hem beyaz hem de mavi yaka kavramlarından, daha ezoterik bir kökene sahiptir (Saçı, 2021). Bu kavram, geçmiş zamanlarda özellikle savaşların başladığı dönemlerde erkeklerin savaşa katılmak için işlerinden ayrılmaları durumunda onların yerine yapılması gereken işlerin büyük bir çoğunluğunun kadın işçiler tarafından yerine getirilmesini gündeme getirmiştir (Eriş vd., 2020: 264). Daha sonrasında yazar Louise Howe, pembe yaka kavramını bakıcılık, sekreter, tezgahçılık, öğretmen ve hemşire gibi kadınların “daha yoğun” çalıştığı iş alanlarına atıfta bulunmak için ortaya atmıştır. Özellikle çalışma hayatına adım atan kadınlar “pembe yaka” kavramı ortaya çıktıktan sonra bu kalıbın içine yerleştirilmiştir (Saçı, 2021; Kahraman vd., 2015: 119).

Başlangıçta ilk dönemlerde önemsiz işçiler gibi görünen ve basit işlere verilen pembe yakalı işçiler, başardıkları işler ile kendilerini göstermiş ve sonraki dönemlerde özellikle de kamu sektöründe -yönetici pozisyonları da dâhil olmak üzere- zamanla belirgin bir rol üstlendikleri görülmüştür. İstihdamda kullanılan pembe yakalı işçiler ağırlıklı olarak; eğitim (okul öncesi, ilk ve orta öğretim öğretmenliği), sağlık (hemşirelik, güzellik uzmanlığı vb.) ve havacılık (yerde ve havada hosteslik) sektörlerinde öne çıkarken ev işlerinde yardımcı personel, kütüphane ve dokümantasyon personeli, ön büro hizmetleri ve sekreter gibi işler denildiğinde de yine pembe yakalı işçiler aklı gelmektedir (Eriş vd., 2020: 265). Ayrıca yakaların renkleri;

işçilerin çalışma koşullarını, maaşlarını ve doğal olarak da sosyo-ekonomik düzeyini belirlemektedir. Bu durum bile tek başına yeterli bir toplumsal eşitsizlik meselesidir. Yine de bu toplumsal eşitsizliğin cinsiyetçi yönü pembe yakalı işlerde karşımıza çıkmaktadır (Mirza, 2021). Aynı zamanda kadınların sosyal alanda olduğu gibi çalışma hayatında da hak ettikleri “eşitliği” aramaya başlamasıyla birlikte pembe yaka kavramı yavaş yavaş ortadan kalmıştır (Saçı, 2021). Ayrıca bu noktada gerçek şu ki, kadınların işçilerin çalıştığı büro işlerini (örneğin, sekreterlik gibi pozisyonlarda çalışan bazı erkeklerin hoşnutsuz oldukları ve erkek kimliğiyle ilgili birtakım sorunlar yaşadıkları) erkek işçilerin de yapmaya başlamasıyla beraber “pembe yakalı” erkek işçilerin de varlığını gündeme getirmiştir (Eriş vd., 2020: 264).

2. Çalışma Hayatında Kadın Olmanın Zorlukları

Ortaçağ Avrupa’sında “cadı” diye nitelendirilen kadın, sanayi devrimiyle beraber ucuz iş gücü niteliğini almıştır. Bu durum ekonomik açıdan kadının ekonomiye kazandırılması gibi gözükse de toplumsal açıdan, özellikle büyük bir kısmı dokuma sektöründe çalışan kadınlarımız ezilen sınıfı oluşturmuştur. Zamanla gerek kadın toplumsal kuruluşları gerekse devletlerin hukuksal faaliyetleri ile iyileştirme faaliyetleri yürütülmüştür.

Günümüz literatüründe “pembe yakalı işgücü” olarak yerini koruyan kadın çalışanların Türkiye’de çalışma hayatına katılması zorunlu yaşam koşullarından dolayı gerçekleşmiştir. 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkan savaşlar sebebiyle erkeklerin çoğunun orduya katılmak zorunda kalması sonucunda azalan iş gücünü desteklemek için kadınlar tarım ve ev dışındaki işlerde çalışmaya başlamak zorunda kalmıştır. Özellikle Türkiye’de, Cumhuriyet dönemi sonrası hızlanan sanayileşme çabaları ve onun getirmiş olduğu kentleşme kavramı, göç etkenlerinin yanı sıra cumhuriyetin getirdiği hukuk sisteminin kadına tanıdığı kadın-erkek eşitliği, seçme ve seçilme hakları, istedikleri alanda öğrenim görme, meslek edinme hakları kadınlar için yeni iş fırsatlarının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ancak kadın çalışanların yeteri kadar çalışma hayatına girmesi önünde birçok engelle karşılaştığı acı ama gerçek bir olgudur. Aşağıda Tablo 1’de cinsiyete göre seçilmiş göstergeler başlığı altında 2020 yılında kadın ve erkeklerin eğitim ve çalışma hayatına ilişkin bilgilere yer verilmektedir.

Tablo 1. Cinsiyete Göre Seçilmiş Göstergeler, 2020

	Toplam	Erkek	kadın
Okuryazar olmayan nüfus oranı (25+ yaş)	3,8	1,0	6,5
Yüksekokul veya fakülteden mezun nüfus oranı (25+ yaş)	19,2	21,1	17,3
İstihdam oranı (15+ yaş)	42,8	59,8	26,3
İş gücüne katılma oranı (15+ yaş)	49,3	68,2	30,9
İşsizlik oranı (15+yaş)	13,2	12,3	15,0

Kaynak: TÜİK, Ulusal Eğitim İstatistikleri Veri Tabanı, 2020

Tablo 1’de yer verilen 2020 yılı TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) verilerine bakıldığında, Türkiye’de 15 ve daha yukarı yaştaki istihdam edilenlerin oranı %42,8 olup bu oran kadınlarda %26,3, erkeklerde ise %59,8 dir. İşsizlik oranlarında ise kadın çalışanların daha fazla işsizlik durumuyla karşı karşıya kaldığı görülmektedir.

Birçok hak tanınan kadının çalışma hayatına atılması, toplumsal hayatta farklı bakış açıları ile değerlendirilmektedir. Ülkelerdeki gelenek, görenek, adet, din gibi etkenler bu değerlendirmede büyük rol oynamaktadır. Özellikle ataerkil olan ülkemiz açısından kadının çalışması zorunlu kalınmadıkça istenmeyen bir durum niteliğindedir. Bu nedenle aşağıda Grafik 1’de kadınların çalışma hayatında yer almasına ilişkin algıların belirlenmesine yönelik yapılan araştırma sonucuna göre oranlar verilmiştir.

Grafik 1. Kadının Çalışması ile ilgili Algılar, 2021

Kaynak: TÜİK, Aile Yapısı Araştırması, 2021.

TÜİK’in Aile Yapısı Araştırması 2021 verilerine göre; kadınların çalışması ile ilgili bireylerin algıları incelendiğinde, %49,9’u “aile geçimi için zorunlu değilse kadın çalışmamalıdır” algısı

içerisindedir. Ayrıca kadının çalışması ve sosyal hayata katkı sağlamasının değerli olduğunu düşünenlerin oranı %82,6 iken, kadının asli görevinin çocuk bakımı ve ev işleri olduğunu düşünenlerin oranı ise %35,8'dir. "Kadının çalışmasının geleneklere aykırı" olduğunu düşünenlerin oranı ise %13,9 dur. Bu veriler bile kadın çalışanlara bakış açısının değişmediğini kanıtlamaktadır.

Bazı yazarlar kadınların iş gücü piyasasına katılmalarını kısıtlayan engelleri ekonomik ve kültürel engeller olarak ikiye ayırarak incelemeye çalışmıştır. Ekonomik engeller, düşük maaş, uzun çalışma saatleri, parasal açıdan karşılanabilir nitelikte çocuk bakım olanaklarının bulunmayışı ve kayıt dışı sektörde çalışma olasılığının yüksekliği gibi temel olarak belirsiz çalışma koşullarıyla ilgilidir. Kültürel engeller ise temelde kadınların çocuk bakımına ilişkin üstlenilen rolleri ve kadınların evde oturmasına dayanan ailevi/toplumsal talepleriyle ilgili olmaktadır (Bozkaya, 2013: 69).

Kadınların çalışma hayatında yer almasına yönelik olarak yapılan, iş ve aile yaşamındaki dengenin sağlanabilmesi için kabul edilmiş olan hukuki düzenlemeler yetersiz kalmıştır ve sadece mevcut durumu korumaya odaklanmıştır. Çoğu da kadının annelik profili çerçevesinde gerçekleştirilen hukuki düzenlemeler, işverenlerin lehine gelişmeler göstermiştir (Yılmaz, 2018: 78). Bu noktada kadınların çalışma hayatında yer almasını istemeye yönelik söylemlerin gerçekleşmesi için daha fazla imkanlar sağlanması gerektiği ifade edilebilir.

Sonuç

Türkiye'de çalışan kadın olmak zordur; çalışan kadın olmak kendi ayakları üzerinde durmak, özgüven sahibi olmak ve kendini bilmektir, çevrenin, ailenin, eşin "çalışmanın ne gereği var?" söylemlerine karşı direnmektir, "çalışan kadın" kavramının karşısında "çalışan erkek" gibi bir kavramın olmamasına üzülme ve toplumu bu duruma alıştırmaktır, aile ekonomisinde yeri olduğunu göstermektir, ev işlerini tek başına sırtlanmaktır, çalıştıkları için erkeklerin iş bulamamasından yakınılmasını duymazdan gelmektir, kariyerinde yükselmesinin altında mutlaka başka sebepler aranmasına karşı durmaktır, hastalanan çocuğu için endişelenmek ama yine de işe gitmektir, aile psikolojisi ve sosyolojisi bilmeyenler için yaşanan her sıkıntıda çalıştığından dolayı suçlanmaktır, "çocuklarını mağdur ediyor, çalışan anne çocuğu işte" dedikodularını sağlam psikolojiyle karşılamaktır, evlenince veya hamile kalınca işten çıkarılma korkusu yaşamaktır. Bütün olumsuzluklara rağmen çalışan kadın olmak eşitlik için mücadele veren, ailesiyle daha kaliteli zaman geçiren, aile ve ülke ekonomisine katkı sağlayan, üreten, emekçi insan olmaktır.

Ülkemizde çalışan kadınlar ekonomik özgürlük, sosyal statü, saygınlık, yönetime katılma, aile ekonomisine katkı, üretime katkı gibi sebeplerle çalışma hayatında olmak ve kalmak istemektedirler. Fakat bu istekleri çok da kolay gerçekleştirememektedir. İş bulma ve işe devam etme noktalarında birçok sorunla karşılaşmaktadırlar. Çalışan kadın açısından ortaya çıkan en büyük ikilem, çocukları ve iş hayatı arasında olmaktadır. İş -eş- çocuk arasında denge kurma, evinin kadını olma ve iş hayatında başarılı olma gibi söylemler kadınların hoşuna gitmektedir. Bu konumu elde etmek ise kadınlar için hiç de kolay olmamaktadır. Cinsiyet eşitsizliği, toplumsal baskı, eğitim ve öğrenimden tam yararlanamama, kayıt dışı çalıştırılma, sosyal güvencesiz istihdam, terfi eşitsizliği, annelik izinleri gibi sebeplerle kadınlar en zor işe alınan fakat en kolay işine son verilen çalışanları oluşturmaktadır.

Kaynakça

- Bozkaya, G. (2013). Kadınların işgücüne katılımını belirleyen faktörler: Türkiye üzerine bir analiz. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (5), 69-89.
- Eriş, E. D., Timurcanday Özmen, Ö. N. ve Yanar Bayam, B. (2020). Mavi-beyaz yaka dönemi bitti mi? İş yaşamında alternatif yaka renkleri üzerine bir değerlendirme. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 15 (58) , 259-269. DOI: 10.19168/jyasar.627208
- Kahraman, A. B., Tunçdemir, N. O., ve Özcan, A. (2015). Toplumsal cinsiyet bağlamında hemşirelik bölümünde öğrenim gören erkek öğrencilerin mesleğe yönelik algıları. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 18 (2), 108-144.
- Kocacık, F. ve Gökkaya, V. B. (2005). Türkiye’de çalışan kadınlar ve sorunları. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 6 (1), 195-219.
- Mirza, Y. (2021, 21 Temmuz). *Pembe yakalı işçiler: iş hayatının cinsiyetçi yönü*. <https://blog.youthall.com/pembe-yakali-isciler-is-hayatinin-cinsiyetci-yonuadresinden> 23.08.2022 tarihinde erişilmiştir.
- Özdemir, Z., Yalman, N. İ. ve Bayrakdar, S. (2012). Kadın istihdamı ve ekonomik kalkınma: geçiş ekonomileri örneği. In *International Conference On Eurasian Economies*, 11 (13), 115-122.
- Saçı, C. (2021, 3 Temmuz). *Mavi, beyaz, pembe, altın, gri: işleri neden yaka rengine göre sınıflandırıyoruz?* <https://listelist.com/mavi-beyaz-yaka-rengi-nedir> adresinden 23.08.2022 tarihinde erişilmiştir.

TÜİK. (2021). *İstatistiklerle kadın*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Kadin-2021-45635> adresinden 23.08.2022 tarihinde erişilmiştir.

TÜİK. (2021). *Türkiye aile yapısı araştırması*. [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Türkiye-Aile-Yapisi-Arastirmasi-2021-45813](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turkiye-Aile-Yapisi-Arastirmasi-2021-45813) adresinden 23.08.2022 tarihinde erişilmiştir.

Yılmaz, S. (2018). Türkiye’de kadınların çalışma hayatındaki yeri ve sosyal güvenlik hukuku düzenlemeleri. *Sosyal Çalışma Dergisi*, 2 (2), 63-80. ISSN: 2587-1412 online

PROTOKOL

SİBER CAYDIRICILIK: DEVLETLER SİBER CAYDIRICILIĞI ÖĞRENEBİLİR Mİ?

Yüksek Lisans Öğrencisi Kadriye Koyuncu

Karadeniz Teknik Üniversitesi
kadriyekoyuncu107@gmail.com

ÖZ

Güvenlik algılarının asırlar geçtikçe boyut değiştirmesiyle birlikte geleneksel konvansiyonel güvenlik algılarına yenileri eklenmiştir. Siber güvenlik bunların en yeni olanıdır. Son yıllarda devlet kurumlarına yönelik artan siber saldırılar nedeniyle siber caydırıcılık kavramı öne çıkmış ve bu konuda çeşitli tartışmalar, iddialar ortaya atılmıştır. En çok tartışılan sorunlar arasında ise siber caydırıcılığın mümkün olup olmadığı ve siber caydırıcılığın kapsamının ne olması gerektiğidir. Bu yeni güvenlik alanının sınırlarının belirsizliği devletlerin en büyük handikaplarından biridir. Zira sanal alem denilen alanda kimlikler kolayca gizlenebilir ve tespit edilmesi çok zordur. Siber caydırıcılık kavramı da bu belirsizlik nedeniyle tartışmalıdır. Bundan dolayı devletler siber güvenliklerini sağlamak için siber caydırıcılık faaliyetlerine önem vermeye başlamışlardır.

Anahtar Kelimeler: Siber Caydırıcılık, Caydırıcılık, Devletler ve Siber Caydırıcılık

Giriş

Tarih boyunca çeşitli medeniyetler kendilerini diğer medeniyetlerin olası saldırılarına karşı korumak amacıyla önlemler almışlardır. Bu önlemler genellikle kaleler, surlar, duvarlar inşa etmek şeklinde olmuştur. Bunların yanında düşmanın eylemlerini yönlendirmek ve olası saldırılarından vazgeçirmek için çeşitli caydırıcılık yöntemleri kullanılmıştır. O dönemlerde caydırıcılık kavramı teoride çok dile getirilen bir olgu olmasa da pratikte çokça kullanılan bir yöntemdi. Dönemin önemli şahsiyetlerinin ifadelerinden bu durum anlaşılabilir. Örneğin Çinli stratejist Sun Tzu, rakibin eğilimlerini tehdit ile yönlendirmenin önemine dikkat çekmiştir (McNeilly, 2003; McNeilly ve McNeilly, 2012). Dolayısıyla caydırıcılık kavramı herhangi bir rakibin, saldırıyı düşünmesini ve gözden geçirmesini önleme, düşünse bile bunun kendisi açısından çok ağır sonuçları olacağına onu ikna etmesidir. Bu yönüyle caydırıcılık çoğunlukla askeri alanda gelişme göstermiştir (Du Pisani, 2006: 83-96). Ancak insanlık geliştikçe kendi medeniyetlerini koruma yöntemleri de gelişmiş ve değişime uğramıştır. Eski çağlarda kullanılan bu yöntemler bugün evrimleşerek yerini ekonomik

caydırıcılık, nükleer caydırıcılık, siber caydırıcılık gibi kavramlara bırakmıştır.

Teknoloji ve dijitalleşmenin gelişimiyle internet, siber alan gibi kavramların ortaya çıkması bir dizi sorunu da beraberinde getirmiştir. Bu sorunlardan biri siber alanda caydırıcılığın nasıl sağlanabileceğidir. Zira klasik caydırıcılıkta tehdit ve düşmanlar açıkça belliydi ve caydırıcılık sağlamak için nispeten daha az karmaşık bilgilere ihtiyaç vardı (Ermiş, 2015). Ancak siber alan birbirlerini göremeyen, tanımayan sonsuz düşmanla doludur.

Klasik caydırıcılık kavramı bir oyuncunun diğer bir oyuncuyu veya olası bir saldırganı, saldırısının bir bedeli olacağına, büyük bir ihtimalle bunun kabul edilemeyecek zarara yol açabileceğine ve bu zararın maddi veya siyasi kazanç beklentisinin üzerinde olacağına ikna etmesi durumu (Paulaukas, 2016; Ermiş, 2015), olarak tanımlanmaktadır. Aslında diğer caydırıcılık türlerinde temelde klasik caydırıcılık mantığına dayanmaktadır. Bu bağlamda siber caydırıcılık, siber alanda saldırgan veya saldırganların, saldırılarının bir bedeli olacağına ve bu bedelin maliyetinin saldırıdan yüksek olacağına ikna edilmesidir denebilir.

Siber alan suç işlemeye çok müsaittir. Bu suçlar genellikle siber casusluk, siber terörizmdir. Özellikle siber casusluk özel şirketlerde de endüstriyel casusluk olarak görülebilmektedir (van der Meer, 2016: 95). Peki devletler bu siber tehditler karşısında nasıl bir strateji geliştirmekte, hangi önlemleri almaktadırlar? bu soruları takiben devletlerin siber caydırıcılıktan ne anladıkları, dolayısıyla siber caydırıcılığı öğrenip öğrenemeyecekleri bu çalışmanın ana sorunsallarıdır. Bu bağlamda literatür taramasının ardından siber caydırıcılığın devletler tarafından hangi argümanla kullanıldığı veya kullanılmaya çalışıldığı tartışılacak ve çalışmanın ana sorusu olan “devletler siber caydırıcılığı öğrenebilir mi?” sorusu yanıtlanmaya çalışılacaktır.

1. Literatür Taraması

Literatürde siber caydırıcılığı anlamak için ilk önce caydırıcılık kavramının kendisine bakmak doğru olacaktır. Bu bağlamda caydırıcılığa ait bazı tanım ve bilgiler literatür taramasında da verilecektir. Jervis ve Stein (1989), etimolojik olarak caydırıcılık kavramının latince ‘terror’ (terör) kelimesine dayandığını ve yine latince ‘deterre’ (korkutup kaçırmak) kelimesi ile başladığını belirtmişlerdir (Jervis & Stein, 1989). Tehdit ve bu tehdidin karşı tarafta korku yaratma potansiyelinin caydırıcılık kavramı ile ilgili olması bu tanımları destekler niteliktedir. Bu durumda caydırıcılık bir kimseyi korkutarak bir eylemi yapmaktan alıkoymaktır. Uluslararası ilişkiler literatüründe ise caydırıcılık, devletlerin diğer

devletleri güç kullanma tehdidi ile istedikleri yönde hareket etmelerini sağlamak üzere güçlerini somut dış politika çıktıklarına dönüştürmeleridir (Schelling, 1958: 203-264).

Mehmetcik (2015: 31-60), caydırıcılık kavramının 21. Yüzyılda neyi ifade ettiğini ve geçmişten bugüne teoride ve pratikte nelerin değiştiğini analiz etmiştir. Bu bağlamda tarihte caydırıcılık kavramına atıfta bulunduğu görülen ünlü stratejist Sun Tzu'dan Clausewitz'e birçok önemli kişi bulunmakla birlikte, sistematik olarak caydırıcılık kavramı Soğuk Savaş döneminde çalışılmaya başlanmıştır. Yani caydırıcılık kavramı 21. Yüzyılın ürünüdür denebilir. Bunun yanında kavramın Soğuk Savaş yıllarında ifade ettiği anlam ve uygulamalar 21. Yüzyıla gelindiğinde değişime uğramıştır, uluslararası arenada meydana gelen olayların da etkisiyle caydırıcılık yeni boyutlar kazanmıştır. Özellikle nükleer silahların geliştirilmesiyle, daha çok Nükleer Caydırıcılık üzerinde durulmuştur.

Paulaukas (2016), NATO Dergisi'nde yayımladığı yazısında caydırıcılık kavramını çok basit bir şekilde bir oyuncunun diğer bir oyuncuyu veya olası bir saldırganı, saldırısının bir bedeli Olacağına, büyük bir ihtimalle bunun kabul edilemeyecek zarara yol açabileceğine ve bu zararın maddi veya siyasi kazanç beklentisinin üzerinde olacağına ikna etmesi durumu olarak açıklamıştır. Bu tanımlama, çok basit bir fikir olarak belirtilmesine rağmen uluslararası sistemdeki bazı olgular için içine katıldığında kavramın karmaşıklığını göz önünde bulundurmaktadır. Öncelikle en az iki aktörün var olması gerekliliği, kavramı karmaşık bir sosyal ilişkiler ağına dönüştürmektedir. Burada kavramın kapsamı ise korku, cesaret, güven, güç arzusu, intikam gibi insan doğası, psikolojisi ve temel insani duygular ile ilişkili olmaktadır.

NATO Soğuk Savaş döneminde inkâr yoluyla caydırma ve cezalandırma yoluyla caydırma yöntemlerini kullanmıştır (NATO, 2022; Paulauskas, 2016). Cezalandırma yoluyla caydırma temelde “kabul edilemez” zararlar verme fikrini barındırmaktadır. Bu yöntem nükleer veya konvansiyonel fark etmeksizin olası bir Sovyet saldırısına karşı uygulanan caydırıcılık yöntemlerinden biriydi. İnkâr yoluyla caydırma ise saldırganın hedefine ulaşmasını fiziksel olarak zorlaştırmak anlamına gelmektedir (NATO, 2022; Paulauskas, 2016). Goodman (2010: 102-135), çıkar, caydırıcı beyan, inkâr tedbirleri, ceza tedbirleri, güvenilirlik, güvence, korku ve maliyet-fayda hesaplamasını caydırıcılığın sekiz unsuru olarak belirlemiştir. Caydırıcılık mantığında “bunu yapma yoksa bu olur” vurgusu yatmaktadır. Siber caydırıcılık, diğer tüm caydırıcılıklar gibi, bir düşman saldırgan davranmamaya karar verdiğinde başarılı olur (Davis, 2014: 327). Bu karar iki ayrı değerlendirmeyi takip eder: siber saldırganlığın

maliyetlerinin faydalarından daha fazla olup olmadığı ve siber uzayda kısıtlamanın faydalarının maliyetlerinden daha fazla olup olmadığıdır (Goodman, 2010: 102-135; Hoffman, 2019: 131-152).

Literatürde siber caydırıcılığa ait birçok çalışma bulunmakla birlikte bu çalışmada daha çok ayırt edici çalışmalar göz önünde bulundurulmaya çalışılmıştır. Literatüre bakıldığında siber caydırıcılığın sağlanmasındaki en önemli engellerden biri olarak saldırganın kimliğinin belirlenememesi olduğu görülmektedir. Bu da misilleme problemini ortaya çıkarmaktadır. Van der Meer, (2016: 95), savunma, caydırıcılık ve diplomasi olgularının siber güvenlikte dış politika enstrümanı olarak kullanılmasını incelediği çalışmasında siber caydırıcılıkta aktif caydırıcılık seçeneğini tartışmıştır. Bu bağlamda aktif caydırıcılığı “misilleme olasılığı ile potansiyel siber saldırganların caydırılması” olarak tanımlamıştır (Van der Meer, 2016: 95; Lupovici, 2016: 322-342; Meer, 2017: 85-135).

Buna göre siber güvenlikte misillemenin gerçekleştirilmesi için saldırganın kimliğinin bilinmesi gerekir. Ancak bahsedildiği gibi siber alanda kimliklerin tespitinin zor olması işleri zorlaştırmaktadır. Bazı devletlerde siber saldırılarda kendilerini hacker grupları gibi oluşumlarla gizleyebilmektedir. Saldırıya uğrayan devlet, saldırganın başka bir devlet olduğunu çoğu zaman ispatlayamaz. Böyle bir argümanı öne sürdüğünde ise karşı taraf iddiaları reddeder ise masum bir tarafın suçlanma riski ortaya çıkar. Bu durumda çok az devlet bunun riskini alabilir (van der Meer, 2016: 95).

Bu bağlamda van der Meer, siber alandaki güçlü hukuki yetkinlikler saldırgan tarafın belirlenmesi açısından çok önemli olduğunu belirtmekte, daha yüksek bir kimlik tespit edebilme olasılığının potansiyel saldırganlar üzerinde caydırıcı bir etki yaratacağını savunmaktadır. Dolayısıyla siber alan ve bu alandaki zafiyetler konusunda uluslararası iş birliğinin elzem olduğunu vurgulamıştır (van der Meer, 2016: 95).

Stevens (2012: 148-170), ABD'nin 1990'lardan beri siber caydırıcılığı stratejik bir araç olarak nasıl geliştirmeye çalıştığını incelemiştir. Bu bağlamda Stevens, siber caydırıcılık teorisinin vücudunun 2007 Estonya ve 2008 Gürcistan saldırıları ile birlikte geliştiğini ancak bunun somut olarak bir politika veya stratejiye dönüşme konusunda büyük ölçüde başarısız olduğunu savunmaktadır. Ayrıca Stevens, devletlerin amacının siber uzayda güç kullanımının normalleştirilmek olduğunu, ancak bu konuda izlenecek yollar arasında farklılıklar olduğunu belirtmektedir (Stevens,

2012: 148-170).

Burton (2018), da misilleme ve anonimlik sorununa dikkat çekerek eğer bir düşmanın kimliği bilinemezse cezalandırılmayacağını belirtmiştir. Bununla birlikte Burton, siber caydırıcılığın imkânsız olmadığını ancak birçok faktörün siber caydırıcılığı sınırlandığını vurgulamıştır. Burton (2018), soğuk savaş caydırıcılığı ve siber caydırıcılığı karşılaştırdığında ise nükleer caydırıcılığın görülebilir dehşeti ve verdikleri zarar olduğunu, ancak siber caydırıcılıkta etkilerin görünmez ve aynı şok değerini oluşturmadığını belirtmişti. Bununla birlikte Burton'a (2018) göre, siber caydırıcılıkta soğuk savaştan kalma caydırıcılık kavramlarına güvenmek etkisiz olacaktır. Bunun yerine caydırıcılığa yönelik yasal, sosyal, normatif ve teknolojik yaklaşımları içeren özel bir yaklaşımın daha çok işe yarayabileceğini iddia etmektedir (Burton, 2018).

2. Siber Caydırıcılığın Değerlendirilmesi

Siber caydırıcılık, savunan bir devletin, daha büyük bir misilleme yapma korkusuyla yıkıcı siber faaliyetlerde bulunmaktan kaçınmak için bir rakibin karar alma aygıtını hedef alarak ve etkileyerek düşmanca siber faaliyetleri caydırma niyetlerini işaret ederek statükoyu korumaya çalıştığı bir stratejidir (Huang vd., 2018: 1-36; Brantly, 2018: 31-54).

Siber caydırıcılığın başarılı olabilmesi için tıpkı diğer caydırıcılık türlerinde olduğu gibi düşmanın saldırgan davranmamaya karar vermesi gerekir. Bu kararın arkasındaki değerlendirmeler; saldırganlığın maliyetinin faydalarından daha fazla olup olmadığı ve siber uzaydaki kısıtlamaların faydalarının maliyetinden daha fazla olup olmadığıdır (Goodman, 2010: 102-135). Dolayısıyla bir saldırgan saldırı yapmadan önce kar-zarar hesabı yapar.

Şüphesiz ki siber alanda caydırıcılık diğer caydırıcılık türlerine oranla daha karmaşık ve zordur. Bu zorluğun büyük bir bölümünü anonimlik kaplamaktadır. Ancak maliyet açısından düşünüldüğünde siber alanda caydırıcılık diğer alanlardaki caydırıcılık türlerinden daha ucuzdur. Burada özellikle siber alanda yaşanabilecek muhtemel bir çatışmanın vereceği zararların daha hafif kalması belirtilmelidir. Bu nedenle siber uzayda caydırıcılığın sağlanabilmesi için üç önemli faktörden söz etmek gerekmektedir. Bunlar gelecekte yaşanması muhtemel siber savaş tehdidinin hızla artması, diğer dört boyutta (kara, hava, deniz, uzay) başarıyla uygulanan caydırıcılığın beşinci boyutta, yani siber alanda etkili olma ihtimalinin düşünülmesi ve caydırıcılığı sağlamak için yapılacak bütün yatırımların maliyetinin, yaşanacak

çatışmada ortaya çıkacak zararlardan nispeten daha az olmasıdır (Ermış, 2015; Goodman, 2010: 102-135).

Goodman, genel olarak caydırıcılığın sağlanabilmesi için sekiz temel unsur ortaya atmıştır (Goodman, 2010: 102-135). Bunlar: menfaat, caydırıcı deklarasyon, esirgeyici/engelleme önlemler, cezalandırıcı önlemler, inanırılık, güven verme, korku ve kar-zarar hesabıdır. Bu bahsedilen caydırıcılığın sekiz temel unsurunu açmak gerekirse, menfaat devletlerin menfaatleri doğrultusunda hareket ettiğini ifade eder. Dolayısıyla devletler kendi menfaatlerini korumak için caydırıcılığı kullanmaktadırlar. Bunun için menfaatlerine zarar verecek devletlerin cezalandırılacağına dair bir deklarasyonda bulunurlar (Ermış, 2015). Devletler bu deklarasyon doğrultusunda menfaatlerine saldırılması halinde onları korumak için defansif ve ofansif önlemler almalıdırlar (Goodman, 2010: 102-135; Ermış, 2015). Burada defansif önlemler menfaatlere karşı yapılacak saldırının korunması için ofansif önlemler ise saldırıyı yapan aktöre bedel ödetmek içindir (Goodman, 2010: 102-135; Iasiello, 2014: 54-67; Iasiello, 2018: 35-52). İnanırılık konusuna gelindiğinde ise, caydırıcılığı asıl işlevsel kılan özellik devreye girmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta kapasite ile tehdit (deklarasyon) arasındaki tutarlılıktır. Menfaatlere zarar gelmesi halinde ise belirtilen kapasitenin kullanılacağına dair bir inanırılık söz konusudur. Diğer bir unsur olan güven verme, menfaatlere zarar verilmediği müddetçe rakip devlete zarar verilmeyeceğine dair oluşturulan güveni ifade eder. Korku, ödenecek bedelden kaynaklanan korkuyu, kar- zarar hesabı ise rakip devletin rasyonel davranacağı düşüncesiyle kar- zarar hesabı yapacağıdır. Bu da caydırıcılıkta etkin rol oynamaktadır (Goodman, 2010: 102-135).

Yukarıda bahsedilenlerden hareketle, siber alanda caydırıcılığın sağlanabilmesi için beş önemli faktörün olduğunu söylemek mümkündür. İlk olarak devletler, siber çatışma esnasında caydırıcı mesajın oluşturulmasını, iletilmesini ve saldırgan veya saldırganlar tarafından anlaşılmasını sağlamalıdırlar. Devletler ofansif ve defansif kapasitelerinin etkinliğini korumalı ve karşı saldırı yapılmadan önce saldırganın kimliğini tespit etmelidir. Ayrıca devletlerin, ilk saldırı sonrasında karşı saldırı kapasitelerinin varlığının ve bunun devamının garanti altına almaları önemlidir. Son olarak güven verme siber caydırıcılığın sağlanmasında elzemdir. Güven vermenin yokluğu siber caydırıcılığın sağlayacağı ilişkiye zarar verebilir (Goodman, 2010: 102-135). Bu bağlamda saldırgan hedefinin karşılık verme kapasitesinin güvenilir olduğuna ikna olmazsa caydırıcılığın etkili olma ihtimali çok zordur.

Teknolojinin gelişmesi ve siber güvenlik kavramının ortaya çıkmasıyla sadece devletler değil, devlet dışı aktörler de siber caydırıcılığa önem vermişlerdir. Bu bağlamda devletlerin çoğu siber alanı “beşinci muharebe alanı” olarak tanımlamaktadır (Korhan, 2016: 147-161). Örneğin NATO 5. Maddesini siber alana taşımıştır. Yani müttefik devletlerden herhangi birine siber saldırı yapıldığında diğer NATO ülkeleri o devlete destek verecektir (van der Meer, 2016: 95). Diğer yandan devletler karşılaşılacak herhangi bir siber saldırıya karşı Acil Müdahale Ekipleri (CERTs) kurmuşlardır. ABD ve İngiltere bu alanda daha çok öne çıkan devletler olmak üzere Brezilya da 2009 yılında Bilgi ve İletişim Güvenliği Departmanı Altında Kritik Altyapı Koruması Bilgi Güvenliği Çalışma Grubu kurmuştur (Korhan, 2016: 147-161).

Siber alanda caydırıcılığın sağlanabilmesi için devletler ve devlet dışı aktörlerin birlikte çalışması gerekmektedir. Bu şekilde geliştirilecek bir siber caydırıcılık stratejisinin toplumsal, devlet ve uluslararası düzeyde iyi kaynaklara sahip olması gerekmektedir. Ayrıca siber caydırıcılığı arttıracak tedbirler ekonomik kıtlık ve kaynaklara ulaşmak için siyasi ve bürokratik rekabet ortamında yürütülecektir. Ayrıca caydırıcılık kavramının siber güvenliğinin askeri olmayan yönlerini içerecek şekilde genişletilmesi de kavramı sulandırabilir (Bruton, 2018).

Uluslararası alanda bazı siber saldırılara bakmak gerekirse özellikle Goodman tarafından siber caydırıcılığın pratikte teoriden daha karmaşık bir olgu olduğunu vurgulanmış ve bazı siber saldırıları incelemiştir. İncelenen saldırılar 2007 Estonya saldırısı ve 2008 Gürcistan saldırısıdır. Estonya saldırısında, siber ataklara aslında oldukça etkili bir biçimde karşılık verilmesine rağmen caydırıcılık konusunda başarılı sayılmamaktadır. Diğer yandan 2008 Gürcistan savaşında Rusya tarafından yapılan siber saldırılar, siber caydırıcılığın birkaç sorununu daha ortaya çıkarmıştır. Bunlar, ölçülebilirlik ve zamansallık sorunlarıdır (Goodman, 2010: 102-135; Geers, 2011).

Estonya'nın siber saldırılara karşı verdiği tepki etkiliydi ve başlangıçta bazı bölümlerini uluslararası trafiğe kapatmıştı (Mansfield-Devine, 2012: 12-20). Saldırıları özellikle Estonya siber toplumunun kritik olan sektörlerini hedef almıştı. Bununla birlikte Estonya Bilgisayar Acil Müdahale ekibinin başarılarıyla saldırılar ciddi bir hasara yol açmamıştı. Ancak bu, Estonya'nın siber caydırıcılık konusunda başarı sağladığı anlamına gelmemektedir. Aynı şekilde 2008 Gürcistan savaşında Rusya'nın başlattığı siber saldırılarda hackerler hükümet sitelerini çökertmişti. Ancak bu durum hafif hasarlara yol açarak uzun vadeli bir bozulma yaratmamıştı. Ya da bir süre öyle sanılmıştı. Çünkü Ruslar gizli ve zamana

dayalı virüsleri hükümet sistemlerine bırakmış ve müdahale bittikten sonra Gürcü şebekelerinde tahribat yaratmışlardı (Goodman, 2010: 102-135; Geers, 2011).

Siber caydırıcılığı bir kavram ve strateji olarak sürdürmek ve caydırıcılık kuramını ve uygulamasını askeri ve stratejik alan dışındaki daha az ikili ve daha kapsamlı tehditler ve aktörler yelpazesine genişletmek için çeşitli başka zorlayıcı argümanlar vardır. Bunlardan ilki ve en belirgin olanı, siber güvenlik açıklarının toplum çapında olması ve kritik altyapıya, genellikle özel ellerde yapılan saldırıların, ani ve sonuç olarak ulusal güvenlik etkileri olabileceğidir. Bankacılık ve finans kuruluşlarına, enerji tesislerine, ulaşım altyapısına ve diğer hayati kamu hizmetlerine yönelik saldırıların caydırılması, askeri-stratejik hedeflere yönelik devlet kaynaklı saldırıların caydırılması kadar önemli hale gelmiştir (Moteff, 2010). Saldırıların hedefleri daha genişse, caydırıcılık stratejilerinin de olması mantıklıdır (Burton, 2018).

Devletler siber caydırıcılığı sağlamak için çeşitli çalışmalar, stratejiler üretmektedir (McKenzie, 2017). Bu noktada özellikle acil müdahale ekipleri dikkat çekerken, NATO gibi bir savunma örgütünün de kendi bünyesinde bu konuyla ilgilenmesi önem arz etmektedir. Literatürde birçok akademisyenin de bahsettiği gibi devletler siber caydırıcılığın sağlanması için kendi aralarında bir birlik kurmalıdırlar. Bu birlik siber alan ile ilgili bilgi alışverişi, kuralların ve kırmızı çizgilerin ne olacağının belirlenip bildirilmesi ve saldırılara karşı birlikte hareket etme gibi koordinasyonlar olabilir. Bu bağlamda devletlerin siber caydırıcılığı öğrenmeleri gerekir. Peki devletler siber caydırıcılığı öğrenebilir mi?

Çalışmada görüldüğü üzere devletler her geçen gün gelişen yeni tehditlere karşı yeni stratejiler geliştirme eğilimindedir. Nasıl ki devletler Soğuk Savaş döneminde gerekli olan caydırıcılık tedbirlerine adapte olmaya çalışmışsa teknoloji çağında da siber caydırıcılığın sağlanması için gerekli olan bilgiyi geliştirmek için çalışacaklardır. Dolayısıyla devletler şu an siber caydırıcılığı öğrenme aşamasındadırlar. Buna örnek olarak NATO'nun siber caydırıcılığa verdiği önemi ve acil müdahale ekiplerinin kurulması verilebilir.

Sonuç

Siber caydırıcılık, bilgi iletişim teknolojilerin gelişmesiyle ortaya çıkan bir dizi güvenlik sorununun ürünüdür. Devletler siber uzay kavramıyla ve burada güvenliğin nasıl sağlanacağına dair hala bir dizi çalışmalar yürütmektedirler. Bu çalışmada devletlerin siber alanda caydırıcılığı sağlamak için kendi aralarında bir konsensüs kurmaları gerektiği savunulmaktadır. Klasik caydırıcılığa nazaran daha karmaşık ve sonsuz bir alanı içeren siber alanın devletler tarafından iyi

öğrenilmesi de caydırıcılığın sağlanması açısından önemlidir. Literatürdeki birçok çalışma siber caydırıcılığın önündeki en büyük engelin anonimlik olduğunu savunmaktadır. Ancak burada sorun sadece anonimlik değil, siber alanı tanıma sorunudur. Devletler siber caydırıcılığı öğrenmek için siber alanı iyi tanımalıdırlar. Ancak bugünkü haliyle siber alanın iyi tanınması biraz zordur. Bununla birlikte teknoloji geliştikçe yeni yöntemler, yeni bilgilerin ortaya çıkışı ile siber saldırıları yapanların yeni yöntemlerle saldırılarına devam etmeleri bir sorundur. Devletler siber caydırıcılığı anlama ve öğrenme sürecinde bunu iyi bir şekilde hesaba katmalıdırlar. Devletler sadece askeri güvenlik alanlarında değil, toplumsal alanda da siber güvenliği sağlamakla yükümlüdürler. Bu yüzden siber caydırıcılığın öğrenilmesi devletler açısından hayati önem taşımaktadır.

Kaynakça

- Brantly, A. F. (2018). The cyber deterrence problem. In *2018 10th International Conference on Cyber Conflict (CyCon)*, 31-54. <https://doi.org/10.23919/CYCON.2018.8405009>
- Burton, J. (2018). Cyber deterrence: A comprehensive approach?. *NATO Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence*.
http://195.222.11.251/uploads/2018/10/BURTON_Cyber_Deterrence_paper_April2018.pdf
- Davis, P. K. (2014). Deterrence, influence, cyber attack, and cyberwar. *NYUJ Int'l L. & Pol.*, 47, 327.
- Du Pisani, J. A. (2006). Sustainable development–historical roots of the concept. *Environmental sciences*, 3(2), 83-96. <https://doi.org/10.1080/15693430600688831>
- Ermiş, U. (2015). Siber caydırıcılık kavramının nükleer caydırıcılık olgusu ile karşılaştırmalı analizi (Doctoral dissertation, Bursa Uludağ University).
- Ermiş, U. (2015, Kasım, 2). Geleneksel caydırıcılığın siber alana uygulanabilirliği üzerine bir inceleme. *Siber Bülten*.
<https://siberbulten.com/makale-analiz/geleneksel-caydiricilik-kavramlarinin-siber-alanda-uygulanabilirligi-uzerine-bir-inceleme/>
- Geers, K. (2011). Strategic cyber security. Kenneth Geers.
- Goodman, W. (2010). Cyber deterrence: Tougher in theory than in practice?. *Strategic Studies Quarterly*, 4(3), 102-135.
- Hoffman, W. (2019). Is Cyber Strategy Possible?. *The Washington Quarterly*, 42(1), 131-152. <https://doi.org/10.1080/0163660X.2019.1593665>

- Huang, K., Siegel, M., & Madnick, S. (2018). Systematically understanding the cyber attack business: A survey. *ACM Computing Surveys (CSUR)*, 51(4), 1-36. <https://doi.org/10.1145/3199674>
- Iasiello, E. (2014). Is cyber deterrence an illusory course of action?. *Journal of Strategic Security*, 7(1), 54-67.
- Iasiello, E. (2018). Is Cyber Deterrence an Illusory Course of Action?. *Air & Space Power Journal-Africa and Francophonie*, 9(1), 35-52.
- Jervis, R., & Stein, J. G. (1989). *Psychology and Deterrence*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Korhan, S. (2016). Uluslararası İlişkilerde Siber Caydırıcılık. *Cyberpolitik Journal*, 1(1), 147- 161.
- Lupovici, A. (2016). The “Attribution Problem” and the social construction of “Violence”: taking cyber deterrence literatüre a step forward. *International Studies Perspectives*, 17(3), 322-342. <https://doi.org/10.1111/insp.12082>
- Mansfield-Devine, S. (2012). Estonia: what doesn't kill you makes you stronger. *Network security*, 2012(7), 12-20. [https://doi.org/10.1016/S1353-4858\(12\)70065-X](https://doi.org/10.1016/S1353-4858(12)70065-X)
- McKenzie, T. M. (2017). *Is Cyber Deterrence Possible?*. Air University Press.
- McNeilly, M. (2003). *Sun Tzu and the art of modern warfare*. Oxford University Press on Demand.
- McNeilly, M., & McNeilly, M. R. (2012). *Sun Tzu and the art of business: Six strategic principles for managers*. OUP USA.
- Meer, S. (2017). Deterrence of Cyber-Attacks in International Relations: Denial, Retaliation and Signaling. In *International Affairs Forum* (pp. 85-135). <https://bit.ly/3wCzFhH>
- Mehmetcik, H. (2015). 21. Yüzyıl için caydırıcılık: teori ve pratikte neler değişti. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 31-60.
- Moteff, J. D. (2010). *Critical infrastructures: Background, policy, and implementation*. DIANE Publishing.
- Schelling, T. C. (1958). The strategy of conflict. Prospectus for a reorientation of game theory. *Journal of Conflict Resolution*, 2(3), 203-264. <https://doi.org/10.1177/002200275800200301>
- Stevens, T. (2012). A cyberwar of ideas? Deterrence and norms in cyberspace. *Contemporary Security Policy*, 33(1), 148-170. <https://doi.org/10.1080/13523260.2012.659597>

- NATO. (2022, July, 06). Deterrence and defence. NATO.int.
https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_133127.htm
- Paulauskas, K. (2016, Ağustos, 05). Caydırıcılık Hakkında. NATO.int.
<https://www.nato.int/docu/review/tr/articles/2016/08/05/caydiricilik-hakkinda/index.html>
- Van der Meer, S. (2016). Defence, deterrence, and diplomacy: foreign policy instruments to increase future cybersecurity. *Securing Cyberspace*, 95.

PROTOKOL

OSMANLI ŞEHİRİ'NİN TURGUT CANSEVER PERSPEKTİFİNDEN DEĞERLENDİRMESİ

Doktorant Öznur Küçükkelepçe

İnönü Üniversitesi

oznuruludag@hotmail.com.tr

“İnsanın hayatını düzenlemek üzere meydana getirdiği en önemli, en büyük fiziki ürün ve insanın hayatını çerçeveleyen yapı olan şehrin imajı İslam kültürlerinde cennet tasavvurlarının yansımasıdır ve dünyayı güzelleştirmek için vücuda getirilmiştir.”

Turgut Cansever

Osmanlı Şehri isimli kitabın değerlendirilmesinden önce kitabın yazarının kısaca tanıtılmasında yarar bulunmaktadır. Antalya doğumlu olan Turgut Cansever, 1946 yılında İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Yüksek Mimarlık Bölümü'nü bitirmiştir. 1949 yılında ise İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü'nde doktorasını tamamlamıştır. 1957 yılında İstanbul Belediyesi'nin planlama çalışmalarını yürüten yazar, 1959 ve 1960 yıllarında kuruluşunda bulunduğu Marmara Bölgesi Planlama Teşkilatı Başkanlığı'nı; buna ilaveten, 1961 yılında da İstanbul Belediyesi Planlama Müdürlüğü'nü yürütmüştür. Takiben 1974 yılında İmar ve İskân Bakanlığı'nda danışmanlık yapmıştır. Yine buna tekabül eden süreçte İstanbul Metropol Planlama Dairesi Başkanlığı görevini gerçekleştirmiştir. Ayrıca yazar, 1974-77 yılları arasında Avrupa Konseyi Türk Delegasyonu Üyeliği'nde bulunmuş olup; İstanbul ve Ankara Belediyeleri'nde metropol planlama, yeni yerleşmeler, kent merkezleri, koruma sorunları gibi konularda danışmanlık görevlerini üstlenmiştir. Cansever, çeşitli konulardaki tasarım uygulamalarında, modern mimarlığın sorunlarını tarihi, çevresel ve kültürel değerlere ağırlık vererek incelemiştir. Yazar, Ankara'da bulunan Türk Tarih Kurumu Binası, Bodrum Ertegün Evi ve Turizm Kompleksi ile adeta mimarlığın Oscar'ı sayılan Ağa Han Mimarlık Ödülü'ne layık görülmüştür. Bu ödül dışında, çeşitli ulusal ve uluslararası dereceleri de olmuştur.

Cansever'in kaleme aldığı çalışmaları; Thoughts And Architects (1980), Şehir ve Mimari Düşünceler Üzerine (1992), Ev Ve Şehir Üzerine Düşünceler (1994), Habitat II Konferansı İçin Şehir Ve Konut Üzerine Düşünceler (1959), İslam'da Şehir Ve Mimari (1997), İstanbul'u Anlamak (1997), Kubbeyi Yere Koymamak (1997) ve son olarak Osmanlı Şehri'dir. Ezcümle,

yazar şehir ve mimari üzerine pek çok çalışma yapmıştır ve bu konuda çalışmaları büyük öneme sahiptir. Bu kapsamda çalışmada, hem İslam hem de Osmanlı şehirlerini anlamak amacıyla Turgut Cansever'in "Osmanlı Şehri" isimli eseri değerlendirilmektedir.

Osmanlı Şehri eserinde Cansever'in çalışma alanı olan Osmanlı şehirlerine değinilerek geçmişten günümüze kurulan şehirlerin özellikleri vurgulanmıştır. Onun vefatına atfen Timaş Yayınları tarafından ilk baskısı 2010 yılında yapılan eser, yazarın hiçbir yerde yayınlanmamış makalelerinin derlenmesinden oluşmaktadır. Üç ayrı bölüm halinde 24 makalenin yer aldığı kitabın ilk bölümü; Turgut Cansever'in mimarlık tasavvuru, mahalle ölçeğinden şehre yaklaşımı ve sanat ile mimari arasındaki ilişkiye yönelik düşüncelerini içeren on bir makalesinden oluşmaktadır. İkinci bölümde ise; yazarın çalışma alanı olan Osmanlı şehirleri; şehir yapısı, Osmanlı evlerinin özellikleri, şehirlerin oluşumunda devletin rolü ve benimsenen ilkeler ile Osmanlı'da şehirciliğin bozulmaya başlamasının nedenlerini kapsayan beş makalesine değinilmiştir. Ardından son bölüm olan üçüncü bölümde ise; şehirleşmenin ve mimarinin yaşadığı temel sorunlara değinilerek çözüm önerileri getirilmeye çalışılmıştır. Osmanlı şehrini anlamak adına eser bölümler halinde detaylı olarak incelenmektedir.

Eserin Şehir-Sanat-Mimari başlıklı birinci bölümünde; Cansever'in mimariye olan yaklaşımının şehir ve sanat bağlamında anlatıldığı görülmektedir. Cansever'e göre; şehir insanın hayatını düzenlemek üzere meydana getirdiği en önemli ve en büyük fiziki yapıdır. Bir şehri şehir yapan yalnızca evler değil, bütün faaliyetleri içinde barındıran yapılar, yapı grupları ve bunları birbirine bağlayan ulaşım, altyapı, donanım sistemleri ve bunları işleten kuruluşların bütünüdür. Bütün bu alanların özellikleri, insanların önceliklerine göre farklı özellikler göstermektedir. Onun perspektifinden şehir; ahlakın, sanatın, felsefe düşüncesinin ve dini düşüncenin geliştiği çevre olarak insanın bu dünyadaki vazifesini, en üst düzeyde varlığının anlamını tamamladığı ortamdır. Yine ona göre Osmanlı şehirleri İslam'ın insanlığın kültürel tarihine kattığı müstesna bir aşamadır. Zira, Cansever İslam'a göre şehirleri, cennet tasavvurunun bir yansıması olarak görmektedir. Bu bağlamda onun penceresinde mimari; varlığın bütün alanlarına ait sorunları kapsayan, onları çözmeyi hedefleyen, insanın her yönü ile yaşadığı güzel yapıları ve güzel şehirleri vücuda getirme sanatıdır. Dolayısıyla insanın içinde yaşadığı ortamın vücuda getirilmesi sanatı olarak mimari, insanın varlık ile ilişkisine dair tasavvur ve kabullerinin tayin edici rolü, mimariyi varlık ve insan için biçimlenen bir düşünce ve inanç sisteminin üzerinde

temellendirmeyi zaruri görmektedir. Bu nedenle de Cansever, mimarlık sanatını en büyük eserler yardımıyla külli inanç olaylarının ürünü olarak görmekte; insanın esas vazifesinin dünyayı güzelleştirmek olduğunu belirterek İslam düşüncesinden dolayı mimarının asıl vazifesinin bu amacı gerçekleştirmek olduğunu belirtmektedir. Lakin dünyayı güzelleştirmek gayesiyle insanları etkilemek ve daha kötüsü bunu istismar edecek boyutlarda abartarak mimarının sanat yönünü “bayağı” ile karıştırmamak gerektiğini de vurgulamaktadır. Cansever, özellikle kitle iletişim araçları ile iyi ve güzel olan yerine çirkin ve bayağı olanın yaygınlaştırılmasına karşı çıkmakta, bunu kültürel çöküntünün temeli olarak görmektedir.

Ayrıca insanı eğiten ve sanat bilgisini en üst düzeyde veren eğitim merkezlerinin kapatılmasını günümüz mimarisinin sanattan uzaklaşmasının nedenleri arasında görmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında İslam ülkelerinde sağlanan politik bağımsızlıkların verdiği cesaretle İslam mimarisinin ve yapısının yeni yüzyılda nasıl olması gerektiği konularında yapılan çalışmalar, kendi kültürel değerlerine göre şekillenen şehirler oluşturmaktan ziyade Batı medeniyetlerinin peşine takılma alışkanlığı olarak görülmektedir. Batı medeniyetlerinin geliştirdiği ve evrenselleştirdiği standartların hiç düşünülmeden kabul edilerek uygulanması, İslam kültürünün etkisiyle gelişen Osmanlı şehirlerine büyük zararlar vermiştir. Neredeyse yok olma düzeyinde tahribatlar yaşayan şehirlerimiz Cansever'e göre; bütün insanlığın malı olabilecek evrensel değerlere sahiptir ve bu kültürel mirasımızı korumak ülke olarak asli vazifelerimizden birisidir. Şehirlerimizi içine düştüğü bu kaotik ortamdan kurtarmanın yolu da çağın bilgili ve işini hak eden insanların gerekli makamlara getirilmesidir. Bunlara ilave olarak yazar, kültürel değişmelerden kaynaklı, mimaride yaşanan yeni idrak biçimleri ve sanat ürünlerine uygun eserlerin verilmesi gerekliliğine de dikkat çekmekte; her yeni mimari çözümlerin bir evvelki tarihi sürecin sonucu olarak ortaya çıktığını belirtmektedir. Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren başlayan ve Cumhuriyet Dönemi'nde de devam eden modernizm çalışmalarının ortaya koyduğu eserlerin büyük çoğunluğunun, yaşanan şehir sorunlarının temelini inerek çözüm üretmek yerine ülkemiz için geçersizliği aşikar mimari anlayışı ithal etmeye zorladığını ifade etmektedir. Bu tarz yaklaşımların sorunları çözmek yerine bizlere yeni sorunlar getirdiğini belirten Cansever, kendi inanç sistemimizden hareketle tercihlerimizi şekillendirmemiz gerektiğini ve yaptıklarımızı buna göre biçimlendirmemiz gerektiğini belirtmektedir.

Eserin Osmanlı Şehri başlığını taşıyan ikinci bölümünde; Osmanlı şehirlerinin yapısına, Osmanlı evlerinin özelliklerine

ve Osmanlı'da şehir hayatını belirleyen devlet ilkelerine değinilmiştir. Turgut Cansever, burada Osmanlı şehirlerinin benzerine çok az rastlanan bir kültür ürünü olduğunu belirtmekte ve bugün o dönemi değerlendirirken ihtiyacımız olan tarafsız bakış açısından uzak olduğumuzu söylemektedir. Dönemi değerlendirirken büyük bir devletin, büyük çöküşünün getirdiği buhranın dikkate alınması gerektiğini ifade ederek Tanzimat'tan bu yana Osmanlı şehirlerinde yaşanan tahribatı gözler önüne sermektedir. Yaşanan tahribatların temelinde bulunan bakışı yaşanan olay üzerinden anlatan yazar, dönemin aydınlarının meseleye sadece planlı şehirler açısından baktığını, Osmanlı şehirlerinin tesis ettiği sosyal ilişkileri ve iktisadi işleyişi dikkate almadıklarını söylemektedir. Yağmur Dergisi'ne yazdığı yazıda Namık Kemal'in Londra gezisinden sonra yazdığı Londra Hatıraları ile Heine'nin Londra Hatıraları'nı karşılaştıran Mustafa Armağan'ın çizdiği trajik tabloya değinmektedir. Namık Kemal'in düzenli şehirler ve devasa büyüklükte binalarıyla harika bir Londra'dan bahsederken, Heine sanayileşen ve hızla kentleşen Londra'nın çalışanlarının yaşadıkları trajediden bahsetmektedir. Anlaşılan Namık Kemal cetvelle çizilen ve gösterişli şehirlerin ihtişamına kapılmış ve insanların çoğunluğunun yaşadığı sefaleti görememiştir. Esasında Osmanlı şehirlerinin anlaşılması için iktisadi yapısının ön planda tutulması gerektiğini belirten İlhan Tekeli'ye katılmakla beraber yazar, şehirlerin oluşumunda iktisadi teşebbüslerinden ziyade hangi özelliklere sahip olarak geliştiğinin daha önemli olduğunu belirtmektedir. Burada şehri kuran bir ön iradeden bahsederek, bu iradenin devlet yönetiminde olduğu kadar şehirlerin oluşumunda da etkili olduğunu belirtmektedir. Osmanlı'da devlet felsefesinin dayandığı temel ilkelerin şehirlerin kuruluşunda da etkili olduğunu vurgulayarak ilkeleri şu şekilde sıralamıştır:

- Hükümdarın iyisi alimin ayağına giden; alimin kötüsü hükümdarın ayağına gidendir.
- İnsanların en iyisi alimin iyisi, insanların en kötüsü alimin kötüsüdür.
- Yakın kolay, uzak zor idare edilir.

Bu ilkeler, bilgi-otorite ilişkisini anlamak açısından çok önemlidir. Çünkü ilkeler, şehirlerin kuruluşunda etkin olan üst iradenin bilgiye dayalı karar mekanizmasına temel oluşturmaktadır. Şehirlerin kuruluşunda etkili olan üst iradenin karar verirken Sadaret Divanı'nı topladığına değinen Cansever, her gün gelişen yeni sorunların çözümü için yeni bilgilere sahip olmak amacıyla en seçkin ilim adamlarının bazen bir gün bazen günlerce Padişahın bilgi edinmek istediği konuyu aralarında tartışıp sonrasında Padişah'a Huzur Dersi olarak verildiğini belirtmektedir. Bu sayede bilginin en üst

düzeydeki temsilcilerinin rehberliğinde kararlar alınmış olmakta ve ilgili kişiye kararın neticelerinden sorumlu tutulmaktadır. Mimari konularda alınan kararlardan Hassa Mimarlar Ocağı'nın sorumlu olduğunu, sorumluluğun büyük olması nedeniyle Ocağa sadece mimarlığın bütün veçhelerini bilen kişilerin alındığını ve bu Ocağı'n yüksek mimari değerler taşıyacak eserlerin üretilmesi için standartları geliştirmekle yükümlü olduklarını söylemektedir. Burada alınan kararların uygulanması ise, loncalarda yetişen kalfalara kalmaktadır. Bu dönemde Loncanın yetiştirdiği ve Lonca'ya karşı sorumlu olan ve yalnızca ev yapmayı bilen kalfaların gerek mimari gerekse teknoloji yönünden tek başlarına ev yapabildikleri görülmektedir. Bu sayede evler, yerelin özelliklerine ve ailenin ihtiyaçlarına uygun olarak ancak üst otoritenin koyduğu kuralların dışına çıkmadan evlerin inşa edildiğini ve Osmanlı evlerinin şekillendiğini belirtmektedir. O, üst irade tarafından alınan kararların niteliğinin, yanlış yoruma imkân vermeyen, son derece sade hükümler olması ve bu hükümler üzerinde kişisel ve saptırıcı yorumlara yer vermemesinin standartların her yerde rahatlıkla aynı şekilde uygulanmasını sağladığını belirtmektedir. Bu açıklığın merkezde alınan kararların uzak yerlerde de aynı titizlikle uygulanmasını sağladığını belirtmekte, aynı zamanda her şehre özel çözümün geliştirilmesine imkân da vermektedir. Merkezdeki bilginin toplumun her kesimine eşit standartlar üretmesinin mümkün olmadığını ve bu nedenle standartların genel hatlarıyla belirlenerek sadece yapı standartlarının tespit edildiğini belirtmektedir. Yapı standartlarından sonra sıra bu standartların mahalli olarak nasıl uygulanacağına gelmektedir. Mahalli olarak üretilen evin özelliklerinin belirlenmesi ve inşası daha evvel belirtildiği üzere loncalara bağlı olarak çalışan kalfalar tarafından yapılmaktadır. Bu dönemde ev tipinin plan şemasını oluşturan esaslar kısmen merkezi otoritenin yani yüksek mimari bilginin getirdiği başarılı mimari örneklerden esinlenilerek geliştirilmekteydi. Ancak evi kullanacak ailenin istek ve ihtiyaçları doğrultusunda evin odalarının yerleri, hayat ve bahçenin düzeni gibi özellikler, kalfa ile evi yaptıran aile tarafından belirlenmekteydi. Böylece sayısız plan alternatifi oluşmaktaydı. Dolayısıyla, Osmanlı evlerinde şahsiliğe bahsetmek mümkündür. Bu dönemde üst irade tarafından yapılan çalışmalara bakıldığında, şehirler oluşturulurken Batı şehirlerinde olduğu gibi cetvelle simetrik parsellemelerin olmadığı görülmektedir. Çünkü topoğrafyanın özelliklerine göre yapılan yolların asimetric yapısı nedeniyle birbirine göre biçimi farklılaşan farklı parseller vücuda gelmiştir. Bu durum evlerin konumunun (ön cephesinin caddeye bakması ya da komşu cephesine paralel olması vb.) birbirinden farklı biçimlerde yerleştirilmesine neden olmaktadır.

Bunun önemini anlamak için bugünkü şehircilik anlayışımızla kıyaslayan Cansever, merkezdeki yani Ankara'da bulunan şehir plancılarının Türkiye'nin tüm il ve ilçelerini hatta köylerini kapsayacak şekilde binaları yerleştirmelerini eleştirmiştir. Bu uygulamanın yerelde yaşayan insanların ihtiyaçlarının ve yerelin özelliklerinin hiçe sayılmasının sonucu insanların ihtiyaçlarını karşılamayan ve sorunlarını çözmeyen şehirlerin oluştuğuna dikkat çekmektedir. Bu kadar geneli kapsamayan ve detaycı olmayan standartların belirlenmesi gerektiğini belirtmektedir. Evin sokakla ilişkisinin mimarlar diğer bir ifadeyle evi yapan kişi tarafından belirlenmemesini çelişki olarak görerek, Osmanlı döneminde geliştirilen ve insanı şehirle bütünleştiren şehircilik anlayışının yerini vahşet ortamına bıraktığını ifade etmektedir.

Tüm bu uygulamalar neticesinde gelişen Osmanlı şehir yapısının çekirdeğini mahalle kültürünün oluşturduğunu belirten yazar, mahallelerin en önemli özelliklerinin ise, organik ve spontane oluşma eğiliminde olması olarak görmektedir. Diğer deyişle mahalleler, bir plancı tarafından oluşturulmaz, zaman içerisinde aşamalı olarak kendiliğinden oluşur. Bu dönemde evler, komşu evleri referans alınarak kurulmaktadır. Evlerin kurulumunda topoğrafya belirleyici kriterlerden birisidir. Bu aynı zamanda Osmanlı mahallelerinde kültürel yapıyı da desteklemektedir. Çünkü ona göre mahalleler sadece mekân değil ben kavramının geliştiği ve hayat tarzının şekillendiği sosyolojik ortamlardır. Mahallelerin bu kültürel katkısı Cumhuriyet Dönemi'nde Batı medeniyetinden ithal edilmeye çalışılan planlı imar düzenlemeleri ve apartmanlaşma sonucu bozulmaya başlamıştır. Bu bozulmanın sonucunda geldiğimiz noktayı şekilsiz, zevksiz ve insan yaşamına dokunmayan, onu sarmalamayan kaotik ortamlar olarak tanımlamaktadır.

Eserin üçüncü ve son bölümünde; Batılılaşma ya da diğer bir ifadeyle modernleşme çalışmalarını kültürel sefalet olarak gören Cansever'in bu konuya getirdiği çözüm önerilerine değinilmiştir. Sorunların çözümleri için öncelikle gelecek için şehirleşmek gerektiğine dikkat çekmektedir. O, köyden kente göçün artması ve kent nüfusunun hızla artması nedeniyle artan konut ihtiyacını karşılarken yeni şehirlerin iktisadi ve işletme maliyetine erişecek şekilde kademeleştirilerek ve toplum kesimleri arasında adil olmayan yaşam standardı farklılıklarının oluşturulmadan kurulması gerektiğine dikkat çekmektedir. Ayrıca arsalar üzerinden kar elde etmek için spekülasyonlar yapan kişi ve kurumlara bu konuda fırsat verilmemesi gerektiğine de değinmekte, yeni şehirlerin kurulurken merkezden yapılan yanlış şehirleşme politikalarından vazgeçilmesi gerektiğini ifade etmektedir.

Mahalli iklim ve zemin şartlarına paralel olarak ve sosyal taleplere uygun geliştirilen şehirlerin inşası için teknolojinin doğru kullanımının önemini de vurgulamakta; bu teknolojilerin şehir ve ev mimarisinde uzmanlaşmış doğru kişilerin kullanımına izin verilmesi gerektiğini belirtmektedir. Evleri, tabiat içerisinde doğal yaşam alanları olarak gören ve gayesi dünyayı güzelleştirmek olan insan için sosyalleşme ve kültürünün devamını sağlayan şehirlerin kurulması için gereken adımların atılması gerekliliğini vurgulamakta ve bunun tüm toplumun ortak sorumluluğunda olduğunu belirtmektedir. Özellikle yöneticilerin projelendirme faaliyetlerini ehil kişilere vermesi, projeleri fiyat kırana değil bu işi en iyi yapacak olana ihale etmesi gerektiğini ve ihale yasaının ciddileştirilerek şehirlerin mimari açıdan sahip olduğu kültür miraslarının korunması gerektiğini dile getirmektedir. Ayrıca, büyük şehirlere yaşanan göçü tersine çevirmek ya da başka şehirlere yönelmesini sağlayarak şehirlerin büyük felakete dönüşmekten kurtarılması gerektiğine de vurgu yapmıştır.

Mimari projeleriyle olduğu kadar fikriyatıyla da öne çıkan bir Türk mimar olan Cansever, mimarlığı İslam inancıyla özdeşleştirerek insanın varlığında şehirlerin varlık bulduğunu belirtmektedir. Bu nedenle tasarladığı her bir mimari öge kendi başına sanat ögesi ve aynı zamanda topluluğun parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. Eser'de bulunan makalelerinde de mimariye ilişkin sorunlarla beraber bu sorunlara çözüm önerileri getirilmiştir.

Kaynak:

Cansever, T. (2010). *Osmanlı şehri*, (1. Baskı), Timaş Yayınları.

Protokol Dergisi

Çağrı Metni

Protokol dergisi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Stratejik Araştırma Merkezi bünyesinde yayımlanmaktadır. Uluslararası İlişkiler, Sosyoloji, Ekonomi, Kent, Çevre ve Yönetim konuları başta olmak üzere sosyal bilimler alanına dair kısa makalelere yer veren dergi, Şubat ve Ağustos olmak üzere yılda iki kez yayımlanmaktadır.

Kısa makalelerin yanı sıra derginin her sayısında rapor, derleme, konferans notları, örnek olay, kitap tanıtımı vb. makale dışı yazılara da yer verilmektedir.

Dergi, öncelikli olarak ilgili alanlardaki güncel strateji temelli konulara dair tartışmaları okuyucu ile buluşturmayı hedeflemektedir.

Bu bağlamda hazırladığınız çalışmalarınızı bekliyoruz...

Genel yayım ilkeleri ve yazım kuralları için:

www.ktu.edu.tr/sam/protokol

Dergiye yazı göndermek için:

suna.ersavaskavanoz@ktu.edu.tr

**KARADENİZ
TEKNİK ÜNİVERSİTESİ**
Stratejik Araştırma Merkezi

SAM

**KARADENİZ
TEKNİK ÜNİVERSİTESİ**
Stratejik Araştırma Merkezi

SAM

PROTOKOL